

het ondraaglijk besef

n i e u w s b r i e f   v a n   h e t   f o n d s   s u z a n   d a n i e l

n u m m e r   z e v e n t i e n   -   d e c e m b e r   2 0 1 1

colofon

'het ondraaglijk beseft' is de jaarlijkse nieuwsbrief van het
'het ondraaglijk beseft' est la lettre d'information annuelle du

fONDS **suzan daniel**

homo/lesbisch archief en documentatiecentrum
archives et centre de documentation homo/lesbien

p/a H. Frère-Orbanlaan 510 B-9000 Gent / Gand

info@fondssuzandaniel.be / www.fondssuzandaniel.be

+32(0)9-223.58.79

Omslagillustratie: Zicht op de Belgian Pride 2010 (foto Dennis De Roover).

Druk: Sint-Joris, Oostakker.
Vormgeving: Hilde De Bock.

Verantwoordelijke uitgever: Omar Van Hoeylandt, Kroonprinsstraat 29,
9031 Drogenen.

Marc Van Overmeiren las de Franse teksten na.

Enkel de auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdrage.

Fonds Suzan Daniel vzw verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend om u te informeren omtrent haar werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. Adressen worden onder geen beding doorgegeven. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u een recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met het Fonds.

Het Fonds Suzan Daniel werkt samen met Amsab vzw (Instituut voor Sociale Geschiedenis), KADOC (Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum), AVG (Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis vzw) en heeft de steun van het Liberaal Archief vzw en het ADVN (Archief en Documentatiecentrum van het Vlaams-Nationalisme vzw).

lidgeld / cotisation 12,50 EUR

steunend lid vanaf / membre de soutien à partir de 50,00 EUR

rekeningnummer / numéro de compte 068-2150156-81

IBAN: BE36 0682 1501 5681 - BIC: GKCCBEBB

leden ontvangen gratis de nieuwsbrief

les membres reçoivent gratuitement la lettre d'information

f o n d s s u z a n d a n i e l

Vanuit de vaststelling dat er al veel verloren is gegaan en bekommerd om wat dreigt te verdwijnen, kwamen eind 1995 drie mannen en drie vrouwen samen.

Na een grondige voorbereiding werd op 8 mei 1996 de vzw Fonds Suzan Daniel, homo/lesbisch archief en documentatiecentrum, opgericht. Deze pluralistische vereniging wil alle informatiedragers uit het homo/lesbisch verleden en heden verzamelen, ordenen, inventariseren en ter beschikking stellen van geïnteresseerden.

Daarnaast plant het Fonds ook allerlei activiteiten rond dit materiaal: inrichten van tentoonstellingen, studie- en vormingscycli, publiceren van studies, documenten, enz.

Om dit alles professioneel te verwezenlijken wordt in de praktijk samengewerkt met erkende archiefinstellingen. Ook zij achten dit thema belangrijk en willen zich inzetten om er een extra aandachtspunt van te maken.

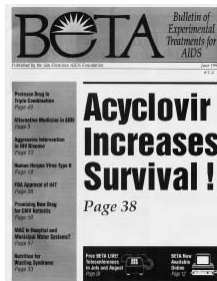
Ayant constaté que beaucoup de documents se sont perdus déjà et soucieux de ce qui risque de disparaître, trois hommes et trois femmes se réunirent fin 1995. Le 8 mai 1996 l'asbl Fonds Suzan Daniel, archives et centre de documentation homo/lesbien, fut fondé après de profonds travaux préparatoires.

Cette association pluraliste se propose de rassembler, de ranger, d'inventorier tous les documents et sources d'information du passé homo/lesbien et de les mettre à la disposition du public intéressé. Le Fonds prévoit aussi l'organisation d'activités diverses autour de ces matériaux: des expositions, des cycles d'études et de formation, la publication des études, des documents, etc. La coopération dans la pratique avec des Archives reconnues doit garantir une réalisation professionnelle de tous ces projets.

het fonds in 2011

Begin dit jaar heeft het Fonds Suzan Daniel zich noodgedwongen eerst een tijdje met zichzelf bezig moeten houden. Na 15 jaar engagement hebben mede-oprichtsters Anne Ganzevoort en Denise De Weerd er immers voor geopteerd om hun mandaat als bestuurders niet meer te verlengen. Kris Das en Anke Hintjens hebben zich vervolgens bereid verklaard om toe te treden tot de Raad van Bestuur, die op deze manier opnieuw paritair (m/v) is samengesteld, zoals statutair verplicht. Aansluitend hierbij zijn een aantal beslissingen genomen met betrekking tot de contactgegevens van de vereniging: het postbusadres werd ingeruild voor de maatschappelijke zetel van de vereniging en een nieuw, logischer e-mailadres ingevoerd. Omwille van deze wijzigingen zijn trouwens meteen het briefpapier en de promokaarten vernieuwd. In mei presenteerden auteurs Mips Meyntjens en Ann David voor de laatste keer de publicatie 'Oud is Out – Ervaringen van lesbische en biseksuele vrouwen, geboren voor 1945'. Deze keer waren ze te gast in het kader van het eeuwfeest van de KVLV oftewel Boerinnenbond. Daar in Leuven werd het alvast opnieuw een heel geslaagd optreden. Enkele maanden later overhandigde Ria Convents in Belgrado trouwens een exemplaar van het boek aan de lesbische schrijfster en activiste Joan Nestle, in 1973 mede-oprichtster van de Lesbian Herstory Archives in New York. Op zaterdag 26 november kwam OVERruit, het regenboognetwerk van holebi-ambtenaren bij de Vlaamse overheid, bij ons op bezoek. We profiteerden hiervan om opnieuw een opendeurdag te organiseren, waarbij een heleboel nieuwe aanwinsten voor de eerste keer werden gepresenteerd.

Het ter beschikking stellen van informatie voor en de begeleiding van studenten en vorsers had het voorbije jaar betrekking op onder meer de geschiedenis van de Pride en van de holebi-rechten, allochtone holebi's,

Ria Convents overhandigt een exemplaar van 'Oud is Out' aan Joan Nestle.

de werking van de holebibeweging inzake onderwijs, de eerste lesbiennegroepen in Franstalig België, wijlen auteur Pascal de Duve... Met het oog op een feestuitzending van het holebiradioprogramma Pinkwave op de Antwerpse zender Radio Centraal werden dan weer een aantal radiofragmenten geselecteerd.

Daarnaast was het Fonds als vanouds met een stand aanwezig op de Pride, en ging aandacht uit naar het plaatsen van berichtjes op onze Facebook-pagina, de lancering – voorlopig tevergeefs – van een oproep naar medewerk(st)ers voor projecten rond digitaal archiveren enerzijds en het uitgaansleven anderzijds, de redactie van deze nieuwsbrief, het aanknopen en onderhouden van contacten met het oog op de uitbreiding van onze collectie, enzovoort.

a a n w i n s t e n & v e r w e r k i n g

De voorbije twaalf maanden is die collectie alvast meer dan aanzienlijk aangegroeid. De afslanking van het documentatiecentrum van Sensoa zorgde ervoor dat honderden boeken, periodieken en zogenaamde grijze literatuur naar ons werd doorgesluist. Ook het archief van het vroegere Interprovinciaal Aids Coördinator (IPAC) vond reeds een nieuwe thuis bij het Fonds. En de komende maanden staan nog enkele grote overdrachten van zowel archief- als bibliotheekmateriaal op het programma, waaronder het archief van Het Aidsteam.

Daarnaast hebben zanger-acteur Koen Crucke en partner-manager Jan Gheysens hun omvangrijke archief aan het Fonds overgedragen, net zoals de Leuvense lesbiennegroep Labyrint en de Werkgroep Ouders (Antwerpen). Bavo Defurne en Yves Verbraeken bezorgden ons dan weer een aanvulling bij hun archiefbestand, onder meer betrekking tot de productie van hun film 'Noordzee Texas'. Schrijver Jacques De Deken stuurde 13 van zijn manuscripten. Van het CAW Artevelde uit Gent ontvingen we documentatiemateriaal van de vroegere Genderstichting, inclusief een reeks tijdschriften als 'Het continuüm', 'L'identitaire' en 'Transgender Tapestry'. Dankzij nog enkele overdrachten kwamen we in het bezit van een hele reeks boeken, tijdschriften, thesissen, audiocassettes van de vroegere programma's 'Koffie Verkeerd' en 'Chocopot', enzovoort. Volumineus heel beperkt, maar sowieso een meer dan opmerkelijke

Aankondiging van een toneelstuk van en door Jan Gheysens en Koen Crucke.

Promoboys tijdens NaviGAYtion 2009 in Antwerpen. (foto Dennis De Roover)

vondst betreft het opduiken van het tweede oudste (maar vergeten) holebitijdschrift van/over ons land. In 1955-1956 gaf het pas opgerichte CCL-COC (minstens) een tiental nummers van het tijdschrift 'Le Lien'-'De Band' uit. Pas begin jaren '60 volgde hiervan een tweede reeks nummers én het nieuwe blad 'Amicitia'. Maar eind 1959 verscheen blijkbaar een (gedrukte) bijlage voor de Belgische abonnees van het Franse 'Arcadie'. Drie nummers met telkens vier pagina's van 'Arcadie – édition de Belgique' werden in augustus aan het Fonds geschonken. Voorlopig is nog onduidelijk of het de volledige reeks betreft, maar de kans is groot van wel.

Dennis De Roover, hoofdredacteur van 'De Magneet', schonk ons tot slot een cd-rom met enkele honderden foto's, inclusief de noodzakelijke contextuele informatie (wie/wat/waar/wanneer). Hopelijk volgen velen zijn voorbeeld, want vooralsnog blijkt fotomateriaal heel wat moeilijker de weg naar het Fonds te vinden!

Zoals in de vorige nieuwsbrief reeds werd aangekondigd, is begin dit jaar de inventarisatie afgerond van het heel boeiende archief van de in 2010 overleden pionier Walter Van Boxelaer. Voortaan kunnen we tevens de inventarissen voorleggen van de archivalia van de Franstalige actiegroep Regard Pluriel (1981-1983) en van de midden jaren '80 opgerichte Homo- en Lesbienne Werking Mechelen (HLWM). Intussen is Nico reeds gestart met de verwerking van het archief van Wel Jong Niet Hetero, terwijl daarnaast ook het IPAC-bestand wordt aangepakt. Dankzij Kris is bovendien het merendeel van de vanuit Sensoa doorgesluisde bibliothecalia in de catalogus ingevoerd. Herman komt maandelijks langs om orde te brengen in onze deelcollectie folders en flyers van buitenlandse origine. En Steven bekommert zich tot slot om de digitalisering van oude audiocassettes.

BH

'muscles magazine' et l'histoire queer du mouvement de culture physique en Belgique

je vous présente
'muscles magazine' !

Immédiatement après la Seconde Guerre mondiale le phénomène de la culture physique avait un succès grandissant dans notre pays. Ce culturisme promouvait un style de vie basé sur la devise 'un esprit sain dans un corps sain' et suivant l'image de l'homme et de la femme dans l'ère classique: harmonique et élégant. Prendre des gens en amitié était en outre considéré plus important que la compétition physique. Aujourd'hui nous considérons ce courant comme un précurseur beau, sain et convenable du culte du corps extrêmement commercialisé qui s'est répandu dès les années '70 sous l'appellation de body building.

En 1946 le culturisme s'est institutionnalisé davantage avec la fondation de la Fédération Belge de Culture Physique. Marcel Rouet en était un des protagonistes: un culturiste français qui militait en faveur d'un culturisme complet et scientifiquement fondé. Georges Dardenne était un de ses partisans dans la lutte pour la promotion de la culture physique en Belgique. 'Muscles Magazine' a vu le jour la même année, à Andrimont, tout près de Verviers. Cette revue, à l'époque un cas unique dans notre pays, a paru de 1946 jusqu'en 1969, quand la mort soudaine de l'éditeur Henri Garsou a mis fin brusquement aux activités de la rédaction.

Le magazine présentait toute une série de recommandations sportives pour un corps en pleine forme. Cela était complété par un tas de photos d'hommes musclés et avant tout demi-nus, dans des poses parfois particulièrement osées, où les zones érogènes étaient méticuleusement couvertes par des petits slips serrés ou des feuilles de figuier dessinées. Quoique 'Muscles Magazine' s'adressât aussi bien aux hommes qu'aux femmes, il est frappant de constater le nombre assez limité de dames qui montraient leur côté sportif. La revue mettait manifestement l'accent sur les modèles masculins qui, comme des vrais adonis, étalaient les résultats de leur labeur au lectorat.

comment analyser le
corps musclé masculin
en histoire ?

En 2002 Daniel Christiaens, archiviste des Antwerp Muscle Archives, a signalé dans la revue gaye 'ZiZo' qu'il y avait un parfum assez douteux autour de 'Muscles Magazine': acheter ce périodique équivalait apparemment à une sorte de coming out qui révélait la préférence homosexuelle. Mes études, dont je présente ici le résumé, ont trait au domaine où deux sphères de recherches différentes, mais qui d'une certaine manière sont aussi étroitement liées, se touchent. D'une part je veux contribuer au terrain vaste de l'histoire du genre en réfléchissant sur la notion de 'masculinité' dans le périodique belge de culture physique 'Muscles Magazine'. D'autre part je mets cela en rapport avec la recherche historique concernant l'identité sexuelle, notamment l'histoire d'une subculture homosexuelle dans la Belgique d'après-guerre.

Pour examiner le rôle éventuel de 'Muscles Magazine' dans un milieu

Henri Garsou. (photo Studio Arax)

homosexuel je me suis penché sur le 'débat' intéressant entre l'historien américain George L. Mosse (1918-1999) et son homologue belge Henk de Smaele. Mosse constatait qu'un stéréotype masculin prépondérant s'est réalisé à l'avènement de la société moderne au 18ième siècle dans les cercles de la bourgeoisie montante. Pour l'ébauche de cette image de marque masculine on s'est servi du prototype de la Grèce antique, ce qui a été adapté à la sensibilité de la bourgeoisie de l'époque. Plusieurs pratiques ont

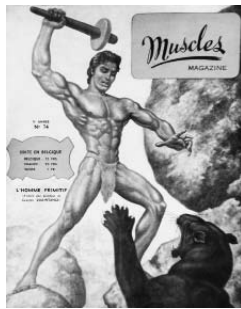
ensuite surgi pour réaliser cet idéal, comme par exemple la popularité croissante de la gymnastique. Mosse y détectait une aspiration à une masculinité parfaite qui se poursuivra jusqu'au 20ième siècle; chaque tentative d'une autre représentation (par exemple des 'countertypes') sera tournée en dérision.

Peut-être la thèse de Mosse doit-elle néanmoins être nuancée quand nous l'opposons à un point de vue alternatif quant à l'histoire du regard du corps masculin nu, tel que de Smaele l'a présenté. Selon lui il y avait peu de sympathie pour le corps masculin dénudé au 19ième siècle. A l'avènement du romantisme la société a commencé à se distancier des nus masculins de la peinture néoclassique, ce qui contrastait nettement avec la forme pure du corps féminin qu'on appréciait partout dans le courant dominant de la culture de l'époque. La figuration d'hommes grecs, comme on la retrouve par exemple chez Jacques-Louis David, était de plus en plus associée à une subculture homosexuelle qui a érigé certaines de ces images en icône. A tel point que voir un nu féminin était ressenti comme un incitant sexuel, tandis qu'un homme en tenue d'Adam était considéré une violation flagrante de l'ordre public.

Une deuxième piste que je veux suivre, est offerte par Claudia Schippert qui s'est posé la question: "Can muscles be queer?" En concordance avec les réflexions de de Smaele, et à partir des études de genre, elle nous offre une opinion intéressante concernant la vision des muscles de culturistes. En utilisant le terme 'queer' Schippert ne fait pas en premier lieu référence à 'homosexuel', mais elle mêle Michel Foucault et David Halperin à son exposé. Selon eux les culturistes s'inspiraient effectivement des Grecs; pourtant cette esthétique ancienne du corps n'était pas destinée à influencer la société et la prendre pour norme quant au corps vigoureux. Non, elle visait par contre à accentuer ce qui était étrange (i.e. 'to queer').

Schippert cite en plus Mark Simpson, qui voyait le body building masculin comme une dramatisation d'une incertitude corporelle et des mystères du sexe et du genre. La musculature semble confirmer un idéal masculin, mais en même temps il y a une dramatisation exagérée qui sape cette masculinité parfaite (p.ex. le développement de seins chez le

culturiste masculin). Mais pour comprendre Simpson et Halperin il faut s'interroger s'il existe vraiment des 'gay muscles' et des 'straight muscles'. Halperin avance que dans le cas des 'gay muscles' certaines parties du corps sont accentuées et qu'une signification érotique y est ajoutée. En tenant compte de ce débat je veux examiner si le cas de 'Muscles Magazine' s'inscrit dans 'the queering of bodies' (Halperin) et 'gay muscles'. Alors dans quelle mesure 'Muscles Magazine' était-il 'straight', 'queer' et/ou 'gay'?

Couverture de 'Muscles Magazine' 74 (1954) d'après une peinture de Georges Quaintance. (collection AMA)

l'homme parfait dans 'Muscles Magazine'

Dès le début 'Muscles Magazine' voulait professer un message clair. Dans le premier numéro se manifestait déjà le souci d'une introduction correcte dans "le beau métier d'homme". (1) La masculinité était considérée comme une mission: on n'était pas un homme comme ça – c'est-à-dire parce qu'on pouvait se définir comme un homme biologique – mais parce qu'on était devenu un homme par entraînement. Il fallait toujours être vigilant pour ne pas devenir la proie de péchés qui pouvaient nuire à son image masculine.

La rédaction avait très fortement la conviction qu'il y avait une sorte de masculinité perdue qui devait être remise en honneur: "Avant tout, cette publication mensuelle a pour but principal de propager et d'encourager la pratique de l'exercice physique, de former des athlètes et surtout des hommes complets. (...) «Hominem humaniorem facere» (rendre l'homme plus homme). Voilà le rôle que 'Muscles' s'est assigné avant tout." (2)

Et d'après la revue ce n'était pas seulement la population masculine qui se trouvait dans une condition précaire. La société toute entière devrait être soumise à quelques réformes approfondies dans lesquelles la culture physique jouerait un rôle fondamental. Les culturistes se préoccupaient de la dégénération et la féminisation qu'ils croyaient pouvoir détecter dans la race humaine. "Voyez ces grands jeunes gens malingres, mal bâtis, efféminés et souffreteux. (...) La jeunesse, en effet, représente la richesse et l'avenir de la nation." (3)

Le ton de 'Muscles Magazine' était encore plus militant quand la jeunesse était concernée, parce qu'elle constituait l'avenir d'une nation. Et celui-ci ne pouvait être favorable que quand les jeunes avaient suffisamment de force pour tenir tête à la vie. Georges Dardenne le résumait ainsi: "La vie est une lutte incessante. Seuls les forts jouissent pleinement de la vie." (4) Ensuite la culture physique était promue comme une exigence absolue pour pouvoir sauver la race 'dégénérée': "Nous devons devenir un peuple d'hommes forts. Nous devons devenir un peuple d'athlètes. Parce que la force physique est le fondement sur lequel tout le reste repose. Tel sang, tel peuple. Il le faut, pour vaincre la dégénérescence mortelle dans laquelle nous sombrons." (5)

L'attitude sévère de 'Muscles Magazine' vis-à-vis des hommes faibles

(et la société dégénérée dans l'ensemble) peut être placée dans le contexte de ce que des historiens ont appelé une 'masculinity crisis', c'est-à-dire une période dans laquelle les rapports entre hommes et femmes et la notion de masculinité ont été soumis à dure épreuve par des changements sociaux et psychologiques. A la fin du 19ième siècle la société était clairement en proie à de vastes processus sociaux tels que l'urbanisation et l'industrialisation. Il devenait de plus en plus difficile pour les hommes de défendre leur position sociale en s'attachant à des idéologies perdues d'individualisme et de confiance en soi. La bureaucratisation croissante du travail avait pour résultat que les hommes s'éloignaient des anciens modèles de masculinité qui étaient fondés dans l'artisanat traditionnel, l'agriculture et les petites entreprises. Alors que l'homme pouvait se définir jadis par sa position dans l'économie de marché, il avait besoin dorénavant de nouveaux moyens pour se distinguer des femmes. Cette situation 'problématique' était à son comble dans les années 1940-50 avec la popularité croissante de la famille nucléaire, le nombre toujours plus important de femmes au travail et le mouvement féministe au début des années 1960.

Cette féminisation de la société était critiquée vivement par certains parce qu'elle ébranlait les valeurs masculines traditionnelles et affaiblissait (c'est-à-dire 'féminisait') les hommes. Pour y échapper beaucoup d'hommes ont manifesté un intérêt accru pour les champions sportifs, 'Boy Scouts', opérations militaires imaginaires et des histoires avec des héros tels que Tarzan ou les cow-boys. Cela suscitait des sentiments nostalgiques, se référant à une époque où les hommes étaient encore purs et honorables: une forme primitive de masculinité.

Cette quête vers de nouveaux modèles, en vue d'assurer la propre identité masculine, s'est focalisée assez tôt (vers 1890) sur la virilité et la bonne santé physiques. Les exercices sportifs étaient assez rapidement considérées comme une nécessité pour mettre la modernité sur les rails. L'exercice physique sous forme de culture physique (par exemple les gymnases) devenait alors de plus en plus populaire. Ce n'était pas pour autant la compétition ou des disciplines sportives agressives qui occupaient le premier plan, mais bien l'aspiration à un équilibre entre le corps et l'esprit par une bonne dose de bonheur, d'exercices amicaux et de jeux spontanés.

Dans ce contexte 'Muscles Magazine' présentait des solutions à différentes problèmes. Même si le physique féminin était traité et encouragé aussi, le plus souvent les colonnes étaient réservées à des discussions concernant l'épanouissement du corps masculin. Les femmes ne figuraient qu'en marge de la revue: on leur accordait rarement une place sur la couverture, avec en outre souvent à peine deux pages de conseils culturistes. En règle générale 'Muscles Magazine' était donc un forum d'hommes qui répondait aux sentiments nostalgiques de vie primitive et 'masculine' d'une époque révolue. Des figures mythologiques de la Grèce antique assumaient le rôle d'icônes de cette masculinité perdue. Ainsi la beauté immortelle de ces héros grecs devait toujours rester l'idéal pour des athlètes et des artistes de tous les peuples et tous les temps.

Une éducation sexuelle solide – c'est Marcel Martin qui prenait soin de cette rubrique de 'Muscles Magazine' – faisait finalement aussi

Dessin de Tricot, dans 'Muscles Magazine' 42 (1949).
(collection AMA)

partie d'un programme culturiste. Ceci procurerait aux personnes

une vie sexuelle normale et harmonieuse, et assurerait l'avenir de l'humanité. Qu'entendait-on par 'normal'? La sexualité hétérosexuelle dans l'intention de la procréation. L'attraction entre hommes et femmes était défendue comme le cours naturel des choses. Et la masturbation et l'homosexualité étaient considérées comme des déviations qui devaient être évitées en toutes circonstances. La rédaction signalait pourtant qu'on cédaît malheureusement de plus en plus fréquemment à ces comportements déviants. On ne pouvait pas assez insister sur la malfaisance de la masturbation, parce qu'elle pouvait s'aggraver en des routines mauvaises comme fumer ou l'abus d'alcool. Surtout la masturbation en groupe était considérée comme un phénomène funeste: "car fatalement ces 'amitiés particulières' aboutissent à l'homosexualité, c'est à dire des rapports sexuels contre nature entre sujets du même sexe: il s'agit là d'une perversion sexuelle qui devient incurable pour l'avenir."(6) Heureusement, il y avait une solution: la culture physique. Celle-ci pouvait être une soupape de sûreté adéquate pour canaliser les instincts sexuels de jeunes hommes et pour combattre la dépravation des mœurs dans la société. Il était en effet à espérer que leurs pensées pouvaient être détournées en leur présentant un idéal physique qu'on était capable d'atteindre par des exercices sportifs.

l'homme bizarre

Selon moi l'idéal culturiste, que j'ai esquissé dans la partie précédente, ne peut pas être généralisé dans le contexte de la société belge de l'époque. Les armoires à glace que la culture physique créait, contrastaient sans doute distinctement avec les bourgeois ordinaires. Elles étaient en quelque sorte un phénomène 'queer', c'est-à-dire déviant, étrange. La zone de tension entre les culturistes et les bourgeois est bien perceptible dans 'Muscles Magazine'. Cette tension était là dans les deux sens d'ailleurs. D'une part il y avait le culturiste qui regardait avec condescendance les corps marginaux des autres. Dans les musées il admirait vivement les nus grecs, qui s'opposaient aux corps grossiers et – selon le culturiste – dégénérés de pas mal d'hommes qu'il rencontrait. D'autre part il y avait l'homme ordinaire qui trouvait assez ridicule le corps soi-disant idéal du culturiste. Ces deux groupes semblaient se trouver pris dans une bataille permanente.

En plus, la jeunesse aurait eu une certaine angoisse de se déshabiller pour faire de la culture physique, car le corps nu avec un slip-minimum (ou le torse nu au moins) était la 'tenue' par excellence d'un bon culturiste. Les exemples en abondaient dans les gravures des Grecs anciens, des Spartiates combattifs, et cetera. Cette attitude évidente à l'égard

des corps nus était probablement encore taboue. 'Muscles Magazine' encourait alors toutes sortes de critiques. (Vraisemblablement aussi concernant l'homosexualité, mais cela n'était pas explicité en tant que tel.) Il paraît donc que le non-culturiste ne savait pas apprécier ces valeurs (de Smaele versus Mosse).

'Muscles Magazine' n'élucidait pas la nature concrète des critiques, mais la présence de corps nus masculins jouait éventuellement un rôle important. Est-ce que les parents de certains jeunes culturistes s'offusquaient des photos nombreuses que publiait 'Muscles Magazine', et qui frappaient l'imagination? Dans l'ensemble les textes nous démontrent la nature homophobe de la revue, mais peut-être que la société était plutôt persuadée du contraire à cause des photos plutôt complaisantes. L'apparition d'une dame en bikini – une image plus familière – ne suffisait pas à effacer cette impression. Il est d'ailleurs remarquable que le troisième numéro de 'Muscles Magazine' était placé sous le signe des femmes. Mais une telle initiative resterait un cas assez unique. Et ironiquement il y avait un homme et pas une femme à la couverture de cette édition spéciale...

l'homme séduisant

Même si nos yeux 'modernes' inventent tant de motifs possibles, il est difficile à nier que beaucoup de photos publiées dans 'Muscles Magazines' respirent plus qu'une aspiration à un corps sportif ou un lien amical entre deux jeunes armoires à glace. Des images érotiques pouvant satisfaire certains désirs sexuels se glissent automatiquement dans nos pensées. Sachant que les premiers bouquins porno gays n'ont paru qu'aux années 1970 depuis la Scandinavie, et qu'il y avait donc peu d'alternatives pour ceux qui aimaient regarder des (demi-)nus masculins, 'Muscles Magazine' doit avoir eu un nombre considérable de lecteurs gays. La revue devient très intéressante dès que nous osons l'appréhender comme un miroir du désir homosexuel à une époque où l'admiration du corps nu masculin n'était absolument pas acceptée en dehors d'un contexte sportif ou des mouvements de jeunesse.

discours contre

l'image: 2 histoires

D'après les idéaux de la culture physique un bon culturiste était en bonne forme, fort et beau. Quand nous examinons l'attention que 'Muscles Magazine' a prêtée à ces deux derniers aspects, nous constatons quand même un rapport quelque peu curieux. La force était un élément important puisque le culturiste voulait absolument éviter que la dégénérescence de la race humaine continuât. Alors on publiait beaucoup d'articles sur les bonnes méthodes d'entraînement ou avec de l'information concernant les muscles, et cetera. Mais souvent la force devait faire place à la beauté. Car si on décrivait des photos d'athlètes, ces modèles étaient peu auréolés à cause de leurs corps vigoureux. Par contre c'était l'esthétique superbe de leurs corps musclés, la présence admirable des jeunes modèles avec leur sourire rayonnant et sympathique, les cheveux blonds, les yeux bleus, et cetera qui étaient exaltés. Dans des articles professionnels on soulignait l'importance de l'entraînement et de la force musculaire pour chaque praticien de la

culture physique. Pourtant cette idéologie (d'un culturisme scientifiquement fondé) avait le dessous dans les descriptions des photos publiées, où on utilisait une rhétorique poétique qui exaltait la splendeur et même la séduction du corps masculin. On omettait cette phraséologie dans les descriptions des dames. Dans ces cas-là la rédaction se limitait au respect pour la présence charmante et gracieuse des femmes.

Cette constatation s'applique aussi aux caractérisations remarquables des modèles, pour lesquelles la rédaction cherchait de l'inspiration dans l'Antiquité. D'après 'Muscles Magazine' les mesures de la beauté corporelle devraient s'approcher de celles des modèles antiques grecques, en confirmant ainsi la masculinité perfectionnée. Ceci correspond à la théorie de Mosse. Mais en même temps la thèse de de Smaele est plausible aussi, quand nous prêtons attention à la terminologie usée dans le périodique: des noms comme Hercule, Adonis et Eros. En accolant aux modèles le nom d'Hercule, on souligne son caractère puissant, voire héroïque. L'utilisation de noms comme Adonis et Eros implique une charge plus affective et se rapproche plus d'un érotisme vécu dans la vie privée. Cette admiration explicite du corps beau et attractif pique la curiosité.

Déjà dans le deuxième numéro de 'Muscles Magazine' était publié un article sur l'angoisse de la dégénération, et partout était à lire que la culture physique aspirait à produire des hommes idéaux. Mais cet homme idéal était comment alors? Un homme fort qui résiste à tout? Un homme beau? Une combinaison des deux?

Plusieurs articles étaient consacrés à cette thématique, dans une tentative de dissiper toutes sortes de malentendus et les préjugés qui les accompagnaient. Un bon athlète/culturiste était – résumé brièvement – caractérisé par un équilibre proportionné entre ses performances de force, la masse musculaire et la beauté de l'ensemble. L'importance des proportions dans l'opinion de 'Muscles Magazine' aboutissait à une attitude très négative envers le mouvement de culture physique américain qui, d'après certains, visait plutôt au développement des muscles selon le modèle d'Hercule, tandis que l'aspect esthétique avait le dessus en Belgique et en France.

On préférait un culturisme européen au type herculéen – illustré par des athlètes américains comme Jack Delinger, Keith Stephan et Bud Counts. Il est pourtant intéressant de remarquer que Henri Garsou, lui aussi, préférait la culture physique européenne, mais que la plupart des photos dans 'Muscles Magazine' venait des studios américains, comme le fameux Athletic Model Guild de Bob Mizer, et que ces modèles n'étaient jamais critiqués. Bien au contraire, la rédaction était en admiration devant eux, parfois sous forme d'une 'Page de Gloire' spéciale.

b e e f c a k e

A l'apogée de la 'masculinity crisis' les revues de culture physique comme 'Muscles Magazine' étaient des médias importants pour la diffusion de ces nouvelles idées sur la masculinité. Ces périodiques constituaient un genre qui venait clairement à la rencontre de ces sentiments nostalgiques d'une masculinité idéale. Il est cependant fascinant de constater que ces magazines, qui postulaient la notion de masculinité en tant qu'idéal, faisaient partie aussi d'un monde où les héros grecs et cow-boys – la vie rude du mâle – véhiculaient un désir homosexuel.

Le premier catalogue d'Europphoto. (collection AMA)

Dans son livre 'Hard to Imagine' Thomas Waugh pose dès lors que la lecture de ce genre de périodiques a été l'activité politique la plus importante du mouvement gay de l'après-guerre, et non pas l'organisation de rencontres et d'événements publics.

Le caractère visuel de beaucoup de magazines de culture physique renforce l'aura équivoque qui entoure le mouvement culturiste. D'une part la culture physique s'appuyait fortement sur la photographie pour propager le prototype de l'homme idéal (basé sur des exemples classiques). Alors que certains hommes allaient au gymnase, d'autres restaient chez eux pour s'entraîner devant le miroir, en utilisant ces photos comme un but à atteindre. Beaucoup de studios de culture physique établissaient même des services de commandes: ils publiaient des catalogues avec de la publicité pour des photos soi-disant artistiques. D'habitude c'étaient des nus, mais pour combattre la critique les revues signalaient aux lecteurs qu'il n'y avait rien d'obscène et qu'elles montraient seulement les plus beaux spécimens de la race humaine en toute dignité.

D'autre part ce genre de photos permettait à un marché de photographie érotique de prospérer. L'objectif pouvait en effet avoir une force érotique: l'appareil photo donnait une nouvelle dimension à tant d'images: les photos prouvaient que la scène représentée avait eu lieu effectivement. C'est dans ce contexte d'un intérêt croissant pour la photographie comme bien de consommation (érotique) que nous devons situer la vogue de ces revues. Les photographes homosexuels Bob Mizer (A.M.G. et Physique Pictorial) et Bruce Bellas (Bruce of L.A.) sont des personnages de premier plan dans cette histoire. En Californie, avec Los Angeles comme capitale de l'industrie cinématographique, ils se servaient habilement de la renaissance du culturisme après la Seconde Guerre mondiale. Ils se transformaient en figures centrales dans un monde où le body building, le secteur cinématographique et des publications érotiques gayer se rencontraient et se mélangeaient.

A une époque où la distribution de matériel pornographique était encore interdite, ils trouvaient des solutions pour satisfaire les désirs de leur public essentiellement homosexuel. Utiliser des accessoires était une des possibilités. Ceci donnait carte blanche à l'imagination du consommateur et pouvait ainsi passer la censure. Il en résultait ce qu'on appelle le genre du beefcake. Cette forme artistique est immédiatement reconnaissable: le style kitsch qui se base sur l'époque classique, le Far West, les jeunes matelots, les bains publics, les gymnases, et cetera. La communauté homosexuelle s'était d'ailleurs approprié depuis longtemps l'antiquité gréco-romaine comme prétexte pour pouvoir admirer le physique masculin. Le beefcake érotisait pour ainsi dire justement ces élé-

ments qui symbolisaient la masculinité, mais destinés à un public homosexuel. Dès le tout début du 20ème siècle les photos d'athlètes dans des périodiques culturistes fonctionnaient déjà comme d'objets de désir sexuel dans une subculture homosexuelle qui était captivée par l'idéal hors de portée d'un vrai homme 'hétérosexuel'. En outre il y a une ressemblance remarquable entre les hommes (homosexuels) préoccupés par le pénis et la connotation phallique chez des culturistes, où l'accent est mis sur des termes comme dur, grand et rigide, c'est-à-dire des caractéristiques de la virilité masculine. Photographier le corps masculin musclé idéal pour des revues culturistes semblerait donc paradoxalement saper l'idéologie culturiste.

Retournons à 'Muscles Magazine' et son éditeur Henri Garsou. Quoique le discours divulguât les valeurs hétérosexuelles, la revue s'intégrait en grande partie à l'environnement de beaucoup d'homosexuels. La publicité pour les studios de Bob Mizer et Bruce Bellas a paru presque sans arrêt dans 'Muscles Magazine'. Henri Garsou doit y avoir vu un marché important. Car il avait créé son propre studio Europhoto à Andrimont et il a rédigé trois catalogues qui, par leur esthétique et le choix de certains thèmes, ressemblent beaucoup à ceux d'A.M.G.. Les photos nombreuses que Garsou a publiées, correspondaient parfaitement au genre qui était tellement caractéristique des photographes homosexuels: elles montraient les mêmes décors kitsch, avec des colonnes en plâtre et des arrière-plans postiches, qui évoquaient l'Antiquité. Le cache-sexe révélateur était très en vogue. Et parfois les jeunes hommes portaient un costume marin. Europhoto a même présenté une scène décontractée dans une douche

conclusion

Mosse a constaté qu'un stéréotype masculin (d'après les exemples classiques) dominait la bourgeoisie dès l'avènement de la société moderne jusqu'au 20ème siècle. Ma recherche veut quelque peu nuancer cette thèse. Même si l'idée d'une masculinité idéale était le but à atteindre pour chacun, elle n'était peut-être pas aussi représentative du public que Mosse envisageait. Le mouvement de culture physique en Belgique, avec 'Muscles Magazine' comme sa seule revue locale, était un adepte fervent de cette culture visuelle visant à exalter le corps masculin idéal. En même temps cette image se heurtait à beaucoup de critiques des bourgeois sceptiques. Parfois la société admettait mal la pratique culturiste qui était considérée comme bizarre ('queer'). En plus, la culture physique désavouait vivement l'homme ordinaire, parce qu'il n'était qu'une réplique dégénérée d'ancêtres héroïques. La race humaine était amollie à cause de la féminisation et des vices des temps modernes.

Couvertures de 'Muscles Magazine' 87 (1957), 91 (1958) et 127 (1965). (collection AMA)

Le culturiste ne se considérait pas comme les autres; il incarnait un modèle de beauté et de force classique parmi les corps marginaux de la masse.

Il est intéressant aussi de remarquer que l'idéal 'hétérosexuel', que les culturistes (et la bourgeoisie selon Mosse) cherchaient à atteindre, était miné paradoxalement par l'appropriation de ce stéréotype comme un rêve hors de portée dans la vie érotique des homosexuels (que Mosse considérait des 'countertypes').

Des symboles se référant à une forme primitive de masculinité (par exemple des cow-boys, des héros grecs, des motards) commençaient à faire partie d'une iconographie de la subculture gaye. Avec comme résultat le genre du beefcake: une forme artistique d'érotisme homosexuel qui, par l'usage délibéré de toutes sortes de clins d'œil, pouvait passer la censure et excitait l'imagination du consommateur. Quoique la photographie fût un moyen important de la divulgation de l'idéologie culturiste, l'image pouvait exercer une force sensuelle qui très vite donnait aux revues culturistes une aura équivoque de valeurs masculines et d'érotisme gay. La morale hétérosexuelle du culturisme se minerait elle-même. Et 'Muscles Magazine' n'y pouvait pas échapper non plus.

Simon Schepers

bibliographie

Borghs Paul, 'I want muscles': Culture Physique in België. Dans: Zizo (2002) 51, pp. 14-18.

de Smaele Henk, Een beeld van een man. Mosse en het moderne mannelijke stereotype. Dans: Tijdschrift voor genderstudies 09(2006) 3, pp. 5-18.

Mosse George L., *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. New York, Oxford University Press, 1998, 232p..

Schepers Simon, "L'homme heureux n'a pas de chemise" Een queer-studie naar de belichaming van mannelijkheid in het Belgische culture physique tijdschrift Muscles Magazine, 1946-1969. Antwerpen, Universiteit Antwerpen, 2011 (mémoire de master en Histoire).

Schippert Claudia, Can Muscles Be Queer? Reconsidering the Transgressive Hyper-Built Body. Dans: Journal of Gender Studies (2007) 16, pp. 155-171.

Waugh Thomas, *Hard to Imagine: Gay Male Eroticism in Photography and Film from Their Beginnings to Stonewall*. New York, Columbia University Press, 1996, 470 p.

(1) Voici Muscles... Dans: Muscles Magazine (1946) 1, p.1.

(2) Garsou Henri, Un mot s.v.p. ... Dans: Muscles Magazine (1946) 2, pp. 1-2.

(3) Androgène, S.O.S. au secours!... Dans: Muscles Magazine (1948) 29, pp. 1-2.

(4) Dardenne Georges, Pourquoi s'entraîner? Dans: Muscles Magazine (1950) 51, pp. 1-2.

(5) Marin Max, Devenons un peuple d'athlètes. Dans: Muscles Magazine (1949) 34, pp. 1-2.

(6) Martin Marcel, À propos de la Sexualité dans la Vie culturiste. Dans: Muscles Magazine (1964) 122, p.7

30 jaar donorinseminatie bij lesbische vrouwen

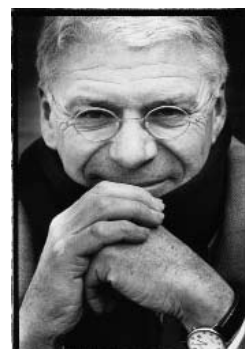
Het rijke archief van de Federatie Werkgroepen Homofilie (FWH; intussen Çavaria) bevat onder meer twee brieven uit november 1982 van dr. Comhaire, hoofd van de spermabank van het Universitair Ziekenhuis van Gent. Daarin verdedigde hij zich tegen de kritiek dat lesbische vrouwen niet bij hem terecht konden voor K.I.D. (kunstmatige inseminatie met donorsperma). Onder meer gezien het protest van bisschop Van Peteghem, conform het standpunt van het Vaticaan, bij de opening van de spermabank aan de toenmalige Rijksuniversiteit, weerspiegelde het opgestelde reglement een compromis om haalbaar te zijn en te blijven. Bijgevolg kon zijn spermabank enkel worden gebruikt in het geval van kinderloosheid als gevolg van infertiliteit van de mannelijke partner in een vaste, heteroseksuele relatie. Terzelfder tijd benadrukte hij dat het iedereen vrij stond om een spermabank op te starten met andere opties. Zo zou FWH er zelf één kunnen creëren ten behoeve van haar achterban. En sowieso was er natuurlijk ook het AZ Jette.

Want daar, in wat nu het Universitair Ziekenhuis Brussel heet, verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB), konden alleenstaande vrouwen en lesbische koppels wel terecht. Kort nadat dr. Comhaire zijn brieven schreef, zou trouwens de eerste lesbische vrouw bevallen die zwanger was geworden dankzij een behandeling in Jette.

h e l e m a a l g e ï s o l e e r d
Gynaecoloog prof. Paul Devroey, sinds kort op emeritaat, had er zijn nek voor uitgestoken, als eerste in het land en tweede op Europees vlak. Deze wereldautoriteit op het vlak van reproductieve geneeskunde, die samen met collega (en pediater) André Van Steirteghem voor ettelijke Europese en wereldprimeurs heeft gezorgd, stond aanvankelijk echter alleen. "Ik vond dat men de specifieke kenmerken van elke persoon moest respecteren. Dat was de *bottom line*. Ik was van in het begin overtuigd dat we dat moesten doen. En daar werd ik toen wel erg voor aangekeken, eveneens door de eigen medische raad. Doorheen mijn carrière is enkele keren met mijn ontslag bedreigd, en dat was toen ook het geval. Ik ben echter nooit gestraft. Dat waren momenten waarop ik gevaar liep, en dan moest ik wat opletten, al deed ik juridisch niks verkeerd. Maar ik was onbezonnen, vermetel. Bovendien vond ik het belangrijk om te doen, ook symbolisch."

"Binnen de dienst gynaecologie zorgde dit dossier voor een heel hevige, toxische discussie en stond ik helemaal geïsoleerd, alhoewel daar toch eveneens zeer ruimdenkende collega's werkten, naast personen die categoriek tegen waren. Maar de meerderheid was meer bang dan echt tegen, denk ik. Bang voor wat de goegemeente daarover zou zeggen, voor de reputatie van het ziekenhuis, voor het doorbreken van ethische normen, voor de latere stigmatisering van het kind... En daarbij lag inseminatie in het geval van lesbische vrouwen gevoeliger dan bij alleenstaanden. Er waren dus heel wat redenen, en ik kon die ook perfect begrijpen. Maar ik wou het doen omdat het een transparante vraag was: het gebeurde niet *en sourdine*, niet achter de rug, hetgeen ook had gekund. En uiteindelijk heb ik kunnen doorzetten omdat ik van nature zeer koppig ben: wanneer ik echt in iets geloof, geef ik niet toe."

"Prof. Devroey had natuurlijk een voordeel", verduidelijkt Patricia Baetens, psychologe bij wat sinds 1983 het Centrum voor Reproductieve Geneeskunde (CRG) heet. "Dit is immers een vrijzinnige instelling – toen betekende dat nog meer dan nu – zodat niemand zich kon verschuilen achter de Katholieke Kerk."

Professor Paul Devroey. (foto CRG Brussel)

o p e n h e i d

De uitbouw van psychologische ondersteuning was voor prof. Devroey alvast een vereiste. "Dat is voor mij steeds een belangrijk item geweest.

We hebben in de loop der jaren nogal wat nieuwe dingen gedaan, en steeds was de afspraak dat we die evalueren, dat we vooral ook de kinderen opvolgen. In het CRG werken we als een team, en daarbinnen is het belang van de psychologen cruciaal. Want het is niet omdat we lesbische vrouwen insemineerden, dat daarom elke lesbienne in aanmerking kwam. Elke aanvraag werd door zowel een gynaecoloog, een verpleegkundige als een psycholoog bekeken, en vervolgens op een teamvergadering besproken. Dus beslissingen waren steeds gesteund en onderbouwd. Dat moet je trouwens altijd doen, denk ik. En zeker als je met grensverleggende zaken bezig bent."

Er waren (en zijn) dus een aantal criteria waaraan de aanvraag diende te voldoen, licht Patricia Baetens toe. "Het moesten vrouwen zijn die een paaridentiteit hadden en hun coming out hadden gedaan. Want je kan geen gezin creëren als je nog in de kast zit en niemand weet dat je een koppel bent. Je moet wel keuzes maken, hé. Ik herinner me zo een lesbisch koppel dat zich in Amerika had laten insemineren. Zij hadden in Parijs twee appartementen naast elkaar gekozen, met een verbindingsdeur: als de familie kwam, ging het gordijn voor de deur. Daar kan je toch geen kind in zetten! De vraag 'Wie/waar is mijn papa?' komt snel, en je hebt geen andere keuze dan daar open in zijn. Dus wij moesten er zeker van zijn dat de familie op de hoogte was, dat de kindwens er bovendien werd gemeld zodat het kind daar ook welkom zou zijn. Nu ja, als er effectief een absolute afwijzing was vanwege de familie omwille van het lesbisch-zijn van de dochter, kan je geen ijzer met je handen breken. Maar globaal gezien moest die openheid er zijn."

De coming out op het werk daarentegen was in de praktijk niet mogelijk: velen werkten immers in het (katholiek) onderwijs. "Daar konden ze absoluut niet voor hun geaardheid uitkomen, en konden ze dus evenmin vertellen dat hun partner een kind had gehad. Kan je je dat voorstellen? Je zit maandagochtend in de leraarskamer, waar iedereen verhaalt over de eerste stapjes van hun kind, en jij moet je mond houden want het mag niet uitkomen. Eén van onze eerste lesbiennes, een regentes, heeft voor de geboorte eens een collega in vertrouwen genomen, en die is dat gaan overbrieven aan de directrice. Weet je dat zij een verklaring moest ondertekenen dat ze haar leerlingen met rust ging laten? Ze heeft ontslag genomen."

h e t e r o s e k s u e e l

Patricia Baetens werkte in 1988 als VUB-psychologiestudente aan een thesis over gezins- en opvoedingsrelaties in niet-traditionele gezinnen, meer bepaald bij lesbische vrouwen die K.I.D. ondergingen. De toenmalige CRG-psychologe Anne Brewaeys, die uiteindelijk mee over dit onderwerp zou doctoreren in Leiden, had dit thema gesuggereerd. “En ik ben daar meteen op gesprongen. Daarbij heeft meegespeeld dat ik op dat moment zelf een bewust alleenstaande moeder was, zij het niet via donorinseminatie. In die tijd alleenstaande moeder zijn en daar ronduit voor uitkomen, was niet zo evident. Dus ik had enige voeling met het onderwerp. Al ben ik niet lesbisch, en ben ik dat ook nooit geweest. Niet de minste twijfel. (lacht) Maar gezien dat

Hilde Olbrechts en Patricia Baetens. (foto's CRG Brussel)

thesisonderwerp ging iedereen daar toch vanuit: ik was direct gelabeld, en had daar trouwens ook geen probleem mee. Ook op veel congressen en bij voordrachten werd ik meteen getaxeerd. Het is lang mijn overtuiging geweest dat niemand daar zaken mee had, want een private aangelegenheid. Maar op zeker ogenblik is een hele aanval ingezet tegen inseminatie bij lesbiennes, waarbij werd geponeerd dat alle wetenschappelijk onderzoek daaromtrent vanuit een soort van eigenbelang was verricht. Het klopt dat in de beginjaren veel van die onderzoeksters inderdaad lesbisch waren en vochten voor hun rechten. Door die aanval heb ik geleerd dat het van belang is om duidelijk te zijn omtrent mijn heteroseksualiteit.”

“Sowieso was het iets heel nieuw: je had niets om op voort te gaan. Je had wel homoseksuele ouders, maar die waren dat als gevolg van een vroegere heteroseksuele relatie. Hier was het heel specifiek: er ontstond een homoseksueel gezin vanaf het begin. Je kon nog niet weten wat de rol van de ‘meemoeder’ zou zijn. Ik vind dat een verschrikkelijke term – want het is echt een moeder, dat weten we uit onderzoek – maar hij gaat nog altijd mee. Al hebben we er met het oog op de vertaling *social mother* van gemaakt. Nog zo’n taalkwestie: ik houd niet van de term K.I.D., want er is niets kunstmatig aan die kinderen. Het enige kunstmatige is de manier waarop het sperma wordt ingebracht, en voor de rest is het een heel natuurlijke conceptie. Daarom spreken we intussen over donorinseminatie (DI).”

“Ten tijde van mijn thesis was de tegenkanting nog zeker niet weggevlakt. Maar in het nog kleine CRG was er geen probleem. Verpleegster Hilde Olbrechts was degene die de boel trok, en zij ging ervoor, heel enthousiast. Zij creëerde een soort van familiegevoel. Intern noemen we DI nog altijd HO2, verwijzend naar haar initialen. HO1 is dan weer inseminatie met eigen materiaal.”

“Voor mijn onderzoek heb ik de eerste lesbische gezinnen met kinderen geïnterviewd. Eigenlijk zou je ze terug moeten spreken – ik kan je die namen natuurlijk niet geven, maar je zou die wel moeten kunnen vinden – want dat waren madammen, hoor. Je moest het toch maar doen. Dat waren vrouwen, geboren in de jaren '50, dus zowat mijn leeftijdsgenoten.

Hun coming out gedaan in de jaren '70 of begin jaren '80. Toch een heel andere tijd dan vandaag. En die eerste groep was enorm gemotiveerd om aan de onderzoeken mee te werken: zij wilden bewijzen dat ze inderdaad goede moeders waren. Allemaal waren ze bereid, terwijl ik voor een analoge studie bij alleenstaanden nauwelijks aan de helft kwam.”

l e p è r e s y m b o l i q u e

Diverse studies, waaronder ook deze in Brussel, zouden de bezwaren tegen DI bij lesbiennes – de afwezigheid van een vaderfiguur, de homoseksualiteit van de moeders... - duidelijk van antwoord dienen. “Dat was één van de grote argumenten”, beaamt prof. Devroey, “namelijk dat dochters allemaal lesbisch zouden zijn en de jongens mismeeesterd, om het eens heel lapidair te zeggen. Dat is natuurlijk larie en apekool. En daar heb ik nooit in geloofd. Ik wil niet zo hautain zijn om te beweren dat ik op voorhand al met zekerheid wist wat die studies zouden aantonen, maar het leek zo evident te zijn. Ook omdat ik zag hoe zorgzaam die lesbische vrouwen waren voor hun kinderen. Misschien mag ik dat niet zeggen, maar ik zal het toch maar doen: misschien is het wel beter om in een lesbisch milieu grootgebracht te worden. Er is immers veel minder competitie, veel minder ‘wie is de baas?’. Bovendien heb ik gemerkt dat lesbische vrouwen bijzonder goed georganiseerd zijn.”

“Er was overvloedig veel kritiek in die jaren”, vult Patricia Baetens aan. “Wij waren bezig een psychiatrische populatie te creëren, kreeg je dan te horen. Op een van mijn eerste lezingen over homoseksueel ouderschap, aan de *Université Catholique de Lyon* volgde niets anders dan psychoanalyse, met verwijzingen naar de *père symbolique*. Gelukkig konden we terecht bij een reeks Amerikaanse theorieën. Veel van de kritiek achtten we hoe dan ook weinig waarschijnlijk, want gebaseerd op theoretische concepten. Het enige wat je niet in de hand had, was de stigmatisering. Persoonlijk vind ik dat die voor de kinderen – ik zeg niet voor de ouders – enorm is meegevallen, alhoewel zij nog altijd een groter risico lopen wat betreft pesten. Kritiek kwam er echter ook – en dat vond ik zeer verwonderlijk – vanuit het holebimilieu. Want zogezegd verplichtten wij lesbische vrouwen om het heteroseksuele model te volgen. ‘Als je ervoor kiest lesbisch te zijn, dan betekent dit dat je kiest voor vrouwen en dat je geen kinderen krijgt.’ Dat was hun mening, en ik kon daar niet bij.”

“Het was allemaal heel spannend, omdat het zo nieuw was. We wisten dat we bezig waren iets te construeren. En dus moest je ook zoeken, zonder daarbij terug te kunnen vallen op expertise van anderen. Want bijvoorbeeld in Nederland was er aanvankelijk geen centrum dat openlijk DI uitvoerde bij lesbische paren. Het gebeurde wel, maar bij onze noorderburen had je in die tijd vooral een heel grote traditie van zelfinseminatie, en die is er bij ons nooit geweest.”

e e n v a n z e l f s p r e k e n d - h e i d

In de jaren '80 was het aantal aanvragen nog beperkt: voor januari 1989 had DI bij 14 lesbiennes in totaal 18 zwangerschappen opgeleverd, terwijl daarnaast nog enkele koppels al groen licht hadden gekregen. Doorheen de jaren zouden die aantallen duidelijk toenemen. Ook omdat een heleboel Françaises sinds 1994 de weg naar Jette hebben gevon-

den: met de nachttrein sporen ze vanuit Toulouse of Marseille omdat ze ten gevolge van het in voege treden van een nieuwe bioethische wetgeving niet in eigen land terecht kunnen. "Ik vind het heel dom wat ze gedaan hebben in Frankrijk, Duitsland of Italië", meent prof. Devroey. "Alsof ze daarmee denken dat ze het probleem oplossen, terwijl ze het alleen maar verplaatsen."

"Hier in eigen land is DI een vanzelfsprekendheid geworden", stelt Patricia Baetens. "Veel lesbiennes beseffen niet dat het nog maar kort geleden is dat het totaal anders was, en dat ze nu toch wel een gemakkelijk leven hebben. Terwijl ze vergeten dat die eerste generatie moeders echt heeft moeten vechten voor een plaatsje voor hun gezin. Want ook dat hebben die dames gedaan. Maar dat geldt eigenlijk voor vrouwen in het algemeen: als je zegt dat Belgische vrouwen pas vanaf 1948 stemrecht hebben of dat ze in de jaren '50 nog geen bankrekening mochten bezitten zonder toestemming van hun echtgenoot, die sowieso procuratierecht had, kijken ze je aan als: 'Waar heeft die het over?' In elk geval was het voor die Françaises een openbaring dat wij hen gewoon behandelden als een paar. Die vonden dat fantastisch."

"Op een gegeven ogenblik heb ik me ook ingezet voor het adoptierecht, omdat ik vond dat die kinderen ook een juridisch recht moesten hebben op hun tweede moeder. Zo ben ik als expert opgeroepen door de bevoegde commissie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers. In die tijd ben ik dikwijls in de clinch gegaan met de adoptiepsychologen van Kind&Gezin. Zij vonden mij maar een heel onverantwoordelijke psycholoog. Maar als ik nou ergens in mijn leven zeker van ben geweest, dan was het in dit dossier: het is verdorie niet je seksuele oriëntatie die de kwaliteit van je moederschap bepaalt. Uiteindelijk kwam die wijziging van de adoptiewetgeving er toch door. Toen ik echter jaren eerder premier Verhofstadt eens 's ochtends op de autoradio hoorde zeggen dat de adoptieproblematiek was losgekoppeld van de openstelling van het burgerlijk huwelijk, had ik hem kunnen wurgen. Naderhand is er wel een oplossing gevonden, al ben ik nog altijd kwaad dat er in tegenstelling tot in Nederland geen regeling is voor kinderen die geboren worden binnen een lesbisch huwelijk. Dat vind ik niet leuk. Maar op een gegeven ogenblik moet je ook pragmatisch zijn."

donor ≠ vader

De ontwikkeling van allerhande nieuwe vruchtbaarheidstechnieken, waaronder niet in het minst het in het CRG ontwikkelde en baanbrekende ICSI, gaf veel heteroseksuele koppels de kans om – weliswaar onder moeilijke condities – zwanger te worden van hun eigen genetische kind. "Vergeet niet dat het vaderschap heel genetisch is gedefinieerd", verduidelijkt Patricia Baetens. "Spermacel is gelijk aan de vader, zie ook het Burgerlijk Wetboek. Dat is in de realiteit niet altijd het geval, maar zo wordt het wel nog aangevoeld. Die verwarring tussen donor en vader blijft immens groot. Dan komen ze weer in een of ander TV-programma met de klassieke vraag: 'Ben je nu niet nieuwsgierig naar je papa?' Dan komt mijn haar recht, want het is maar een donor. Hij heeft gewoon gegeven wat die vrouwen nodig hebben om dat kind te kunnen krijgen. Dat is fantastisch van die man, maar daarbij stopt het: het is hun project, niet van hem. Er zijn twee mama's, dat zijn de twee opvoeders, de twee personen die de verantwoordelijkheid moeten dragen."

Gezien het voorgaande is DI – eigenlijk een heel eenvoudige procedure – intussen vooral een zaak van lesbische paren en alleenstaande vrouwen. Sinds 2001 moet de eerstgenoemde groep doorgaans zelfs niet meer bij de psychologe langs. "Het was praktisch niet meer haalbaar om iedereen te zien: we hadden toen al zowat 2000 *pick-ups* per jaar in het CRG in z'n geheel, en momenteel zijn het er al rond de 4500. Steeds was gebleken dat inzake DI de groep van de alleenstaanden naderhand de zwakste was, dus zij hadden mij het meest nodig. Bij de lesbische koppels daarentegen liep alles goed. Maar dat betekende wel dat mijn makkelijke gesprekken wegvielen. Want als ik op mijn lijst twee vrouwennamen zag staan, wist ik bij voorbaat dat het een heel ontspannen consultatie zou worden. In al die jaren heb ik toch bijna een 1000-tal lesbiennekoppels gezien."

andere procedures

Kandidates worden wel nog bij de psychologe verwacht in het geval van onderlinge eiceldonatie, wanneer een vrouw een bevruchte eicel van haar partner ingeplant krijgt: de 'sociale moeder' is dan eigenlijk de

Groepsfoto van het CRG-team in 2010, voor het kinderziekenhuis van het UZ Brussel. (foto CRG Brussel)

genetische moeder. Kinderwens en zwangerschapswens vallen immers niet altijd samen.

Ook deze vraag lag aanvankelijk moeilijk, en heeft maar na heel wat discussie het fiat van het ethisch comité gekregen. "Dat lag inderdaad zeer gevoelig," beaamt prof. Devroey, "al heb ik nooit begrepen waarom. Je doet eiceldonatie bij heteroseksuelen, dus dan is dit gewoon *copy/paste*. Bovendien is het in dit geval nog meer beschermd, want het gebeurt tussen twee mensen die mekaar goed kennen en die beiden de verantwoordelijkheid voor het kind dragen. Maar ik weet dat veel centra in de wereld wel DI bij lesbische vrouwen uitvoeren, maar eiceldonatie weigeren. Net zoals je bijvoorbeeld in Duitsland wel donorsperma mag gebruiken voor inseminatie maar niet voor in-vitrofertilisatie (IVF). Dit is allemaal onlogisch. Maar als het over reproductie gaat, reageren mensen zo emotioneel, zo ondoordacht."

Eveneens in het geval van de inschakeling van een gekende donor staat een gesprek met Patricia Baetens nog op het programma. "Zoiets kan uitlopen in twee projecten. Enerzijds de zuivere gekende donatie, waarbij de moeder(s) hun kind de kans wil(len) geven om zijn/haar genetische referentie te leren kennen. Maar daar is altijd een zeker risico aan verbonden omwille van de genetische definitie van het vaderschap. Dus dan zie je dat ze zich daartegen proberen beschermen door een fysieke afstand in te bouwen, zodat ze hem bijvoorbeeld niet telkens bij de bakker kunnen tegenkomen. Al zijn ze daar soms wel extreem in: een koppel is eens met een donor uit Argentinië op de proppen gekomen." "Anderzijds kunnen dat projecten zijn van 'co-ouderschap' – je moet het beestje een naam geven, en op die manier kon ik een onderscheid maken – waarbij meestal een lesbisch paar en een homoman of -paar zich samen willen voortplanten. Maar dan wil ik wel alle betrokkenen zien: de biologische moeder en vader én hun partners. Want je kan geen twee gezinnen tegelijkertijd vormen. De eerste vraag op dat vlak kwam uit Frankrijk: een lesbienne en een homoman hadden samen een huis gekocht in Parijs en wilden samen een kind. In principe hadden ze daarvoor in eigen land in aanmerking kunnen komen, maar ze zeiden heel expliciet dat ze geen zin hadden om te liegen. Dus zijn ze in 1994 naar Jette gekomen. Dat was de eerste keer, en we hebben dat inderdaad aanvaard. De volgende keer was in 1997. En intussen heb ik al een 120-tal gelijkaardige dossiers behandeld. En daarbij worden een heleboel afspraken gemaakt: hoe noemt het kind de donor?; komt die mee op de geboorteakte?; krijgt die inspraak in beslissingen zoals de schoolkeuze?; is er een bezoeksregeling?..."

Het CRG heeft zich daarentegen nog niet gewaagd aan het inschakelen van een draagmoeder om bijvoorbeeld aan de kinderwens van een homokoppel tegemoet te komen. "Onder meer omdat er geen goed wettelijk kader voor bestaat", stelt prof. Devroey. "Maar ook omdat ik altijd met gameten en embryo's heb gewerkt, en niet direct met personen. Terwijl je in het geval van het leenmoederschap werkt met een persoon die je 280 dagen blootstelt aan een zwangerschap. En een zwangerschap kan zeer gevaarlijk zijn. Stel bijvoorbeeld dat het kind ernstig gehandicapt wordt geboren: wie zal er dan voor zorgen? Als daar dan

Exemplaar van de sticker die enkele jaren geleden op de Pride werd uitgedeeld.

geen goede wetgeving of geen goed juridisch sluitend contract voor bestaat... Dus daar heb ik me nooit aan gewaagd, al is het me wel dikwijls gevraagd. Soms heb ik spijt dat ik het niet heb gedaan, maar aan de andere kant zou ik te bang zijn geweest."

"Ik ben er absoluut van overtuigd dat homokoppels recht hebben op kinderen", benadrukt Patricia Baetens, "en dat ze hele goede vaders zijn. Maar als je het wereldwijd bekijkt, is zwangerschap nog altijd doodsoorzaak nummer 1 bij vrouwen, dus dat is niet risicoloos. Bovendien kan ik je garanderen – ik ben twee keer zwanger geweest – dat je het weet van de eerste minuut tot de laatste. Je niet binden aan iets wat in je buik groeit, waar je je ieder ogenblik van de dag bewust van bent en waar je qua levensstijl ook iedere minuut van de dag rekening mee moet houden, kan niet. Dus dan wordt zoiets wel heel erg gecompliceerd. Dus ik ben geen grote voorstander van draagmoederschap, ook niet voor heteroseksuelen. Vandaar dat ik voor adoptie was. Maar ja, we hebben jullie blij gemaakt met een dode mus: je hebt wel het recht op adoptie in België, maar hier zijn er geen adoptabele kinderen en in het buitenland kom je nergens aan de bak."

g r o o t m o e d i g

"DI en IVF worden al een paar decennia op grote schaal toegepast", verduidelijkt tot slot Patricia Baetens. "Maar ken je er veel? De openheid bij hetero's is een zeer recent fenomeen, want doorgaans deden ze dat in het grootste geheim. Nu nog zijn er alleenstaande vrouwen die DI vragen en die stellen dat ze hun kind later zullen wijsmaken dat ze ooit een hele mooie, charmante man – de liefde van hun leven! – waren tegengekomen waarmee ze dan het bed hadden gedeeld! Dat hebben de lesbiennes nooit gehad: niemand komt graag naar een fertilitieitscentrum behalve zij. In het begin hebben ze wel geprobeerd de donor te reduceren tot een spermacel, maar dat gaat niet: er zit altijd een persoon achter."

"Wij hebben hier in het CRG openlijk gestreden voor de lesbiennes, net zoals voor andere dossiers. Maar op hun beurt hebben zij ons veel geleerd. Ook mij persoonlijk als counselor, hetgeen ik kan gebruiken naar mijn heteroseksuele paren, die daarin veel kwetsbaarder zijn. En wat ik eveneens fantastisch vind, is dat heel veel lesbiennes ons zo erkentelijk zijn dat ze – zonder dat we dat ooit hebben gevraagd – die grootmoedigheid van hart hebben om een IVF-cyclus te doen om ons aan eicellen te helpen voor vrouwen die in een vervroegde menopauze zitten. Jammer genoeg zijn de meeste homomannen niet zo enthousiast om te geven. Omdat we steeds een tekort aan donoren hebben, zijn we enkele jaren geleden eens met het CRG mee opgestapt in de Belgian Pride. Daarmee hoopten we homoseksuele donoren te vinden vanuit een soort van solidariteitsgevoel met de lesbische paren, die toch onze grootste afnemers zijn. Maar dat heeft spijtig genoeg niet veel opgebracht."

Bart Hellinck

quand le lesbianisme devient politique: les biches sauvages/lesbiennes radicales (1972-1974)

A l'heure où les lesbiennes deviennent de plus en plus visibles dans la cité, il semble nécessaire de rappeler que cette visibilité n'a pas toujours existé. Pour la période concernée, tant dans le mouvement homosexuel que féministe, les lesbiennes ont souvent été invisibilisées et minorisées. Et cette constatation s'applique également à l'historiographie. En effet, en Belgique, le lesbianisme reste un sujet marginal et ne fait l'objet que de très peu d'études en histoire. Pourtant, l'histoire des lesbiennes peut s'avérer extrêmement riche, selon l'angle choisi par le-la chercheur-euse pour aborder son sujet.

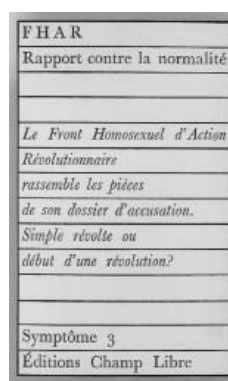
Mon mémoire de master était consacré sur le lesbianisme politique à Bruxelles de 1972 à 1982. L'objectif de cette étude n'était pas de s'intéresser aux pratiques sexuelles entre femmes, bien qu'elles y figuraient en filigranes; mon approche était centrée sur une analyse historique du lesbianisme comme théorie et mouvement social. Dans cet article, je reviens sur les deux premiers chapitres de ce travail, l'un consacré au contexte de l'émergence d'une réflexion sur le lesbianisme comme position politique, l'autre sur le premier groupe de lesbiennes bruxelloises, Biches Sauvages/Lesbiennes Radicales.

l' é m e r g e n c e   d e s
m o u v e m e n t s   f é m i n i s t e
e t   h o m o s e x u e l

Fin des années soixante, le mouvement féministe se redéploie aux Etats-Unis. En quelques années, ce mouvement d'idées et d'actions se développe un peu partout en Europe. A la même période, le Gay Liberation Front est créé à New-York, en réaction aux émeutes de Stonewall de 1969. L'homosexualité, alors taboue et cachée, devient une fierté pour ces militants, opposés aux anciennes conceptions de l'homosexualité basées sur la discrétion et la honte. Comme pour le néoféminisme, le mouvement de libération homosexuelle se répand lui aussi à travers toute l'Europe prenant en France le nom de Front Homosexuel d'Action Révolutionnaire (FHAR) et en Belgique, l'appellation Mouvement Homosexuel d'Action Révolutionnaire (MHAR). Dans un élan de libération commune, des solidarités se créent rapidement entre militantes féministes et homosexuel(le)s. Pour les lesbiennes, ces deux mouvements jouent un rôle crucial pour leur identité et leur légitimité. Mais ces alliances ont toutefois des limites que les lesbiennes entrevoient assez rapidement. En tant que femme et lesbienne, les lesbiennes peinent à se retrouver au sein d'un mouvement homosexuel dominé par la présence des hommes et dans un mouvement des femmes qui est davantage centré sur les préoccupations hétérosexuelles.

l e   l e s b i a n i s m e ,   c ' e s t
p o l i t i q u e

C'est pourtant au sein du mouvement des femmes que les lesbiennes se retrouvent davantage. Pourtant, dans un premier temps, les lesbiennes ne se revendiquent pas en tant que telles. En effet, la crédibilité du mouvement féministe, aussi bien aux Etats-Unis qu'en Europe est très faible. Le fait d'afficher ouvertement son homosexualité n'a non seulement aucune pertinence pour le combat des femmes et peut, en plus, jouer en défaveur du mouvement et donner raison à ses détracteurs. Pour caricaturer, le féminisme ne serait l'affaire de quelques femmes "mal baisées" devenues lesbiennes par haine des hommes.(1) Un stéréotype antiféministe qui n'est pas neuf et tellement bien ancré dans les mentalités que les féministes elles-mêmes l'utilisent dans leur discours durant les années septante.

Mais les premières analyses féministes changent la donne. Dès 1969 aux Etats-Unis, des intellectuelles tentent d'analyser et de politiser la position particulière des lesbiennes. Selon elles, les lesbiennes se trouvent en marge du patriarcat puisque

elles peuvent se passer de(s) rapport(s) avec les hommes. A partir de ce moment, des auteures comme les américaines Anne Koedt et Ti-Grace Atkinson tentent de lier lesbianisme et féminisme. Si pour la première le lesbianisme n'est pas automatiquement synonyme de radicalité, pour la seconde, le lesbianisme est une question de choix et ce choix est politique. On lui attribue d'ailleurs souvent la phrase: "le féminisme est la théorie, le lesbianisme est la pratique", qui, selon Diane Lamoureux, ne figure pas telle quelle dans ces ouvrages mais qui résume assez bien sa pensée.(2)

En France, bien que les lesbiennes soient bien présentes au sein du Mouvement de Libération des Femmes, c'est dans la célèbre publication du FHAR, le 'Rapport contre la normalité', que l'on retrouve sans doute l'une des premières analyses lesbiennes françaises. Dans un article intitulé "Quelques réflexions sur le lesbianisme comme position révolutionnaire", l'auteure, M., met en exergue deux faits importants. D'une part, elle rejoint les analyses américaines en affirmant que le lesbianisme est "la négation de certains rapports sociaux constitutifs du patriarcat".(3) D'autre part, elle affirme que les lesbiennes ont toujours été maintenues dans l'isolement ce qui ne leur a pas permis de prendre conscience de cette position particulière avant la création du FHAR. Dès lors, M. préconise la création d'une force révolutionnaire lesbienne par la fondation de communautés. Au début des années septante, pour certaines, le lesbianisme n'est donc plus une simple orientation sexuelle mais bien une position voire un choix politique qui peuvent être revendiqués.

Si la question du regroupement paraît primordiale, celle de la culture lesbienne est également essentielle. Désormais, les lesbiennes revendiquent leur appartenance aux femmes et perçoivent leur lesbianisme non comme une variante de l'homosexualité masculine mais bien comme un mode de vie, une identité ayant une culture propre. Dans ce contexte, elles rejettent les éléments d'une culture homosexuelle préexistante qui ne correspond plus à leur nouvelle identité teintée de féminisme. Les rôles butch/fem (Jules/Nana du côté francophone) sont vivement critiqués, puisqu'ils ne font que reproduire les rôles traditionnels avec lesquels les féministes tentent d'en finir. La culture du ghetto dans laquelle se sont réfugiés les homosexuel-le-s après la guerre, est également condamnée par les lesbiennes qui entendent désormais vivre leurs amours au grand jour. Dans les années septante, les lesbiennes s'attaquent donc aux homosexuelles "des bars", ces "lesbiennes apolitiques", celles qui ne font que reproduire les rôles que le féminisme tente d'abolir. C'est surtout dans la littérature que les lesbiennes vont se réinventer un genre avec l'émergence du néoféminisme. Monique Wittig, écrivaine, essayiste et théoricienne féministe et lesbienne, fait figure de modèle dans ce domaine avec ses romans 'Les Guerrillères' (1969), 'Le Corps lesbien' (1973), etc.

Pour les lesbiennes en quête de légitimité, le début des années septante correspond à des années d'expérimentation quant aux stratégies à adopter une fois leur identité revendiquée au sein du mouvement féministe. Doivent-elles désormais se regrouper en tant qu'homosexuelles, c'est-à-dire sur la base de leur vécu, en tant que lesbiennes politiques ou se fondre dans le mouvement des femmes? Telle pourrait être l'interrogation à laquelle les lesbiennes tentent de répondre au début des années septante.

l a c o m m u n a u t é d e s ' b i c h e s s a u v a g e s '

En s'appuyant sur les théories féministes, les lesbiennes ont donc fait de leur situation aux marges de la société patriarcale, une position politique et révolutionnaire dès le début des années septante. A la recherche de modes de vie alternatifs permettant de vivre et matérialiser cette position, les lesbiennes se sont emparées du phénomène communautaire.

Dans les années septante, fonder une communauté est assez répandu pour une série de groupes sociaux. Acte politique de contestation du système ou simple expérience de vie, on retrouve des communautés aussi bien à la ville qu'à la campagne. Selon Françoise d'Eaubonne, "L'effort de fondation des communautés, ces contre-institutions familiales, s'y développent avec plus de succès qu'en France [...]. La Belgique wallonne est une halte sur le chemin d'Amsterdam que connaissent bien les hippies, et où plus d'une adepte du féminisme contestataire peut trouver l'asile d'une commu-

Tract du MHAR (mars 1972); tout au début le groupe s'appelait apparemment le FHAR.

nauté, en cours de route".(4) Pour les lesbiennes, les communautés apparaissent comme un moyen d'expérimenter de nouvelles formes de relations basées sur l'égalité entre tous les membres et de vivre son homosexualité tant individuellement que collectivement. En expérimentant de nouvelles formes de vécus et en affinant leur discours, elles participent à la construction d'une identité lesbienne. A Paris, diverses communautés voient le jour dans cette optique. A Bruxelles, une

communauté de lesbiennes s'inscrit pleinement dans cette dynamique.

En effet, en septembre 1972, deux couples de lesbiennes et un enfant s'installent dans une maison, rue de l'Inquisition à Bruxelles, dans le même quartier que la communauté du Taciturne, là où le MHAR se réunissait. La communauté se dote rapidement d'un nom, ce sera 'Les Biches Sauvages'.

Les quatre membres de la communauté ont toutes fréquentées le militantisme homosexuel et pour la plupart, le mouvement néoféministe belge ou français. Il n'est donc pas étonnant que la démarche des Biches Sauvages s'inscrit totalement dans une perspective féministe et de libération sexuelle. Bien que l'aspect financier ne soit pas étranger à la fondation de cette communauté, c'est surtout le désir de vivre entre lesbiennes qui domine le projet. Cette volonté s'articule aussi autour d'un désir de rupture avec la structure familiale traditionnelle et patriarcale, l'ambition de cette communauté n'est autre que d'aboutir à une forme d'épanouissement personnel dans une dimension collective. L'autre objectif poursuivi par ces lesbiennes est de rompre l'isolement dans lequel les lesbiennes se trouvent à cette époque. Pour se faire, elles publient un petit périodique afin de créer des liens entre lesbiennes.

Porté par un projet "révolutionnaire" qu'est celui de construire de nouvelles formes de relations basées sur l'égalité entre les membres, de lutter contre les rôles traditionnels, y compris ceux de Jules et de Nana, tout en vivant son homosexualité au grand jour et en créant ou consolidant des liens entre lesbiennes, la communauté des Biches Sauvages s'inscrit donc pleinement dans les analyses du lesbianisme comme position politique; la référence au texte des lesbiennes du FHAR dans le second numéro du journal qu'elles éditent ne fait que confirmer cette analyse.

De manière générale, la maison communautaire des Biches Sauvages apparaît comme un lieu dédié aux femmes et aux lesbiennes. On y rédige des tracts, on y discute, échange, organise des réunions avec d'autres groupes. Des fêtes sont organisées à l'occasion de la présence d'autres groupes lesbiens comme le Paarse September, groupe de lesbiennes-féministes radicales des Pays-Bas. Les invitées, les réunions, les préparations d'actions, etc. font de cette maison un lieu d'inspiration et de confrontation d'idées, tant pour les féministes que pour les lesbiennes. En l'absence de véritable lieu de rassemblement pour les femmes à

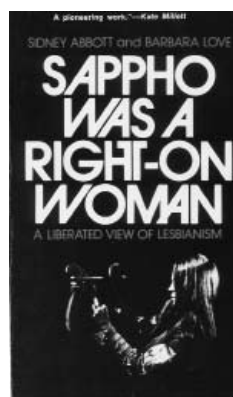
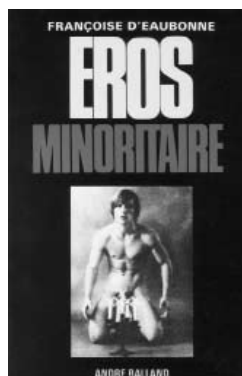
Bruxelles, la maison des Biches Sauvages peut sans doute se concevoir comme une pré-Maison des Femmes, sans pour autant qu'il y ait une réelle filiation puisqu'aucune des Biches Sauvages ne fait partie des fondatrices de la première Maison des Femmes de Bruxelles. Par ailleurs, d'autres lieux bruxellois accueillent également les néoféministes, comme les salles du café Verschueren à Saint-Gilles ou le Théâtre Poème à Ixelles. (5) Les Biches Sauvages font donc partie d'un de ces lieux-clés de rassemblements à Bruxelles. L'adresse de la communauté circule d'ailleurs dans différents milieux en Belgique mais aussi à l'étranger. On retrouve un article consacré à la communauté dans le journal féministe new-yorkais 'Majority Report' (1971-1977) en 1974.

La Maison des Biches Sauvages accueille donc toutes les femmes, qu'elles soient lesbiennes ou non. Compte tenu du paysage associatif homosexuel bruxellois de l'époque, rien d'étonnant que les lesbiennes décident de se regrouper entre elles pour créer un lieu à leur goût. En effet, le MHAR commence à disparaître et le Centre de Culture et de Loisirs (CCL) est d'une part majoritairement fréquenté par des hommes et d'autre part, en parfait décalage avec la jeunesse de l'époque. (6) L'absence de lieu en dehors du ghetto commercial pour les lesbiennes doit donc contribuer à conférer une certaine popularité à cette communauté. En outre, les Biches Sauvages organisent également des réunions avec des militant-e-s gauchistes et homosexuels (du FHAR en particulier). Les hommes sont donc aussi autorisés à fréquenter la maison mais ne peuvent y passer la nuit, bien que cela ne soit pas toujours respecté. Par ailleurs, l'écrivaine française Françoise d'Eaubonne profite de ce lieu pour rédiger 'Le Féminisme ou la Mort', qu'elle dédie aux "Biches Sauvages de Bruxelles". (7) Celles-ci la reçoivent régulièrement dans leur maison. En l'espace de quelques temps, le projet initial de vie en communauté prend donc une nouvelle dimension. Lieu d'inspiration, de rendez-vous, de fêtes, de débats et d'accueil, la communauté des Biches Sauvages apparaît donc comme une maison ouverte aux nombreux visiteurs qui la fréquentent.

l e g r o u p e d e s l e s b i e n n e s r a d i c a l e s

Mais les activités des Biches Sauvages ne se limitent pas à ce lieu de réflexion, de convivialité et d'accueil. Les membres des Biches Sauvages s'appellent également les Lesbiennes Radicales lors de leurs activités publiques. L'adjectif radical peut ici être synonyme de "révolutionnaire" car le but ultime est la révolution et la libération des femmes. C'est sous cette appellation qu'elles participent à la deuxième journée des femmes, le 11 novembre 1973.

Le groupe des Lesbiennes Radicales fait donc partie de la mouvance néoféministe belge. Elles sont présentées au même titre, par exemple, que le Front de Libération des Femmes (FLF) ou que le comité "à travail égal salaire égal" que ce soit dans la presse qu'au cours de la Journée

des Femmes. A ce titre, elles participent aux actions et manifestations, comme celles qui ont lieu dès 1973 pour la dépénalisation de l'avortement. S'il peut paraître paradoxal que des lesbiennes se battent pour cette cause, le groupe des Lesbiennes Radicales n'est pas une exception. Dans tous les mouvements de femmes, les lesbiennes sont solidaires des hétérosexuelles dans ce combat. L'avortement constitue pour le groupe, un symbole, celui de la libre disposition de son propre corps. C'est donc en tant que femmes, conscientes de leur oppression et en tant que lesbiennes, pour

la libre disposition de leur corps, que le collectif des Lesbiennes Radicales milite aux côtés des féministes. Parmi les nombreux domaines dans lesquels les féministes s'impliquent, il en est un qui revêt une dimension particulière: les concours de beauté. Dès août 1968, la perturbation d'une cérémonie de Miss America marque le coup d'envoi du néoféminisme aux Etats-Unis. (8) A la suite de la critique de Kate Millet, les néoféministes s'élèvent contre le concours de beauté au cours duquel les femmes sont, d'après elles, traitées comme du "bétail". (9) Les Lesbiennes Radicales organisent elles aussi une action subversive lors de l'élection de Miss Belgique en 1974. Cet événement n'a pas eu le retentissement médiatique de la perturbation de l'édition de 1971 (10) mais il illustre leur pleine participation à la mouvance féministe de l'époque.

Mais leur militantisme ne se limite pas au néoféminisme, il s'inscrit pleinement dans le contexte révolutionnaire des années post-68. Elles expriment leur solidarité avec les travailleurs, les prisonniers, les personnes âgées, les enfants, les fous, les colonies portugaises, etc. Une liste exhaustive de toutes leurs actions paraît impossible à dresser mais il s'avère que les Lesbiennes Radicales s'engagent également à titre personnel dans la création d'une section belge du Mouvement de Libération des Femmes (MLF, France) à Bruxelles au cours de l'année 1974 ou dans la lutte pour la dépénalisation de l'avortement par exemple. Il apparaît donc assez clairement que l'horizon militant des Lesbiennes Radicales dépasse largement le seul néoféminisme et mis à part la création et la diffusion d'un journal à destination des lesbiennes, le groupe n'a pas de revendication spécifique liée au lesbianisme.

l a f i n d e s b i c h e s s a u v a g e s / l e s b i e n n e s r a d i c a l e s

Dans le courant de l'année 1974, des tensions apparaissent au sein de la maison. Des problèmes affectifs, entre autres, viennent troubler la vie de la communauté. Sans doute, les coups de téléphone incessants dus à la relative notoriété de la communauté, la présence de visiteurs de plus en plus nombreux et tous les problèmes financiers et logistiques que cela engendre ainsi que la présence d'un enfant, finissent par mettre un terme au projet de communauté. En conséquence, il est fort probable que la fin de la communauté coïncide avec celle des lesbiennes Radicales. Mais si la fin des Biches Sauvages peut être perçue comme un échec, c'est à partir de cette expérience que les anciennes Biches élaborent et structurent leur position de lesbiennes parmi les féministes, puisque la fin de leur collectif ne signifie pas pour autant la disparition de groupes de lesbiennes dans la capitale belge. En effet, quelques mois après la fin des Biches Sauvages, certaines d'entre elles forment un nouveau groupe dès l'ouverture de la Maison des Femmes de Bruxelles.

u n e e x p é r i e n c e é m a n c i p a t r i c e

Disposant d'un lieu fixe, les Biches Sauvages sont loin de n'être qu'une communauté lesbienne. Leur maison, à l'image de leur idéologie, s'inscrit rapidement au carrefour de différents réseaux: féministe, lesbien, homosexuel, etc.. A côté de ces différents types de réseaux, s'ajoute très tôt une dimension internationaliste. En effet, tant d'un point de vue idéologique que sur un plan pratique, la dimension internationale est bien présente depuis les premières heures du mouvement. L'action locale n'en est pas négligée pour autant, la communauté devient, au fil des ans, une véritable alternative au ghetto commercial et aux associations homophiles de Bruxelles. Un milieu où règne honte et discrétion et dans lequel ces lesbiennes ne se retrouvent pas.

L'expérience communautaire permet aux Biches Sauvages d'étendre son terrain d'action à l'extérieur de leur maison, en constituant un groupe qui se dote de l'appellation "lesbienne". Leur groupe, les lesbiennes Radicales, est le premier regroupement de lesbiennes dans le paysage néoféministe du début des années septante. Cependant, il apparaît que le groupe a de nombreuses difficultés à trouver un terrain de lutte spécifique. Leurs revendications sont nombreuses et s'inscrivent tant dans des optiques féministes que révolutionnaires. Cette duplicité de combats, causes ou luttes illustre que les contours de la définition du lesbianisme restent assez flous et tentent de se définir. Mais l'objectif

est-il vraiment de trouver un militantisme spécifique? Il semble qu'avant toute chose, la question du regroupement et celle de la fin de l'isolement soient au cœur de la démarche de ces lesbiennes. Cependant, si cette rupture avec la solitude est la première étape de toute démarche contestataire, la deuxième étape nécessite quant à elle, de se rassembler aussi autour d'un combat. Dès lors, cette définition et remise en question constante de leur mouvement est un signe clair de leur besoin de se positionner et d'adopter leurs propres combats et rhétoriques. En effet, les Biches Sauvages comme le groupe des lesbiennes Radicales se conçoivent comme une expérience émancipatrice, permettant aux lesbiennes bruxelloises d'exister en tant qu'entité au sein du mouvement néoféministe. Cet aspect est déterminant car ce ne sont plus des individualités qui intègrent le mouvement néoféministe mais un groupe de lesbiennes qui tient à être défini comme tel, et non par rapport à leur démarche féministe. En ce qui concerne les relations entre ces différents groupes, les archives consultées pour cette période ne permettent pas d'appréhender le rapport entre les lesbiennes et féministes hétérosexuelles. Cependant, la création du groupe laisse supposer une situation identique à celle de la France: les lesbiennes ressentent la nécessité de se regrouper entre elles car le mouvement féministe leur donne peu de visibilité. Quant au rapport avec les groupes homosexuels, la même conclusion s'impose, les relations entre les Biches Sauvages et les homosexuels sont amicales mais l'expérience de la mixité des années précédentes a montré qu'il est nécessaire pour les lesbiennes de se regrouper entre elles.

Mathilde Messina

Mathilde Messina, *Des Biches Sauvages aux Lesbianaires: le lesbianisme politique à Bruxelles (1972-1982)*. Bruxelles, ULB, 2011 (mémoire de master en Histoire).

(1) Christine Bard, *Les antiféministes de la deuxième vague*. Dans: Christine Bard (dir.), *Un siècle d'antiféministes*. Paris, Fayard, 1999, pp.301-328.

(2) Diane Lamoureux, *Reno(r)m/mer 'la' lesbienne ou quand les lesbiennes étaient féministes*. Dans: *Genre, sexualité & société*, (2009) 1 [en ligne].

(3) M., *Quelques réflexions sur le lesbianisme comme position révolutionnaire*. Dans: *Rapport contre la normalité*. Paris, Champ Libre, pp.83-88.

(4) Françoise d'Eaubonne, *Le féminisme. Histoire et actualité*. Paris, Editions Alain Moreau, 1972, p.302.

(5) Marie Denis et Suzanne Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue. Belgique 1970-1975*. Bruxelles, CRISP, 1992.

(6) Voir Bart Hellinck, *Le MHAR en avait marre*. Dans: *Het ondraaglijk besef*, (2004) 10, pp.19-23.

(7) Françoise d'Eaubonne, *Le féminisme ou la mort*. Paris, Pierre Horay, 1974.

(8) Dominique Fougeyrolles-Schwebel, *Le féminisme des années 1970*. Dans: Christine Fauré (dir.), *Nouvelle encyclopédie politique et historique des femmes*. Paris, Les Belles Lettres, 2010, p.915.

(9) Marie Denis et Suzanne Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue. Belgique 1970-1975*. Bruxelles, CRISP, 1992, p.49.

(10) Bien que l'historienne, Coline Toussaint, relativise l'impact médiatique de cette action dans la presse belge. Voir Coline Toussaint, *Le Front de Libération des Femmes: étude d'un mouvement néo-féministe bruxellois (1971-milieu des années septante)*. Louvain-la-Neuve, UCL, 2010 (mémoire de master en Histoire).

“tussen pot en pint”

e e n o n d e r z o e k n a a r h e t
u i t g a a n s (b e) l e v e n v a n
l e s b i s c h e e n b i s e k s u -
e l e v r o u w e n i n
A n t w e r p e n v a n a f d e
j a r e n ' 5 0

“Als ik de Shakespeare binnenkwam, was er maar één gezicht, één paar ogen dat telde, en dat was zij...”

g e s c h i e d e n i s b e l i c h t
Sofie (°1939) was slecht één van de getuigen die me meer zou vertellen over een onderbelicht stukje geschiedenis van vrouwen die van vrouwen houden. Het uitgaansleven maakt immers onlosmakelijk deel uit van het leven van lesbische en biseksuele vrouwen, vroeger en nu.(1) Voor de ene is dit een gelegenheid om een stapje in de wereld te zetten, voor de andere een belangrijke stap in de ontdekking van zichzelf.

Mijn onderzoek zou zich bijgevolg niet enkel op het uitgaansleven, maar ook op het beleven van deze vrouwen richten. Enerzijds heb ik dus het uitgaansleven van deze vrouwen willen kaderen, invullen en concretiseren door het landschap van de café- en barcultuur te analyseren. Wat was de positie van Antwerpen? Waaruit bestond het uitgaansleven van lesbische en biseksuele vrouwen vanaf de jaren '50? Wat waren alternatieven voor het uitgaansleven? Wat was de relatie tussen het verenigingsleven en het uitgaansleven? Van welke aard was de relatie tussen de homo- en lesbiennegemeenschap? En in welk opzicht maakte het uitgaansleven deel uit van de maatschappelijke context? Anderzijds heb ik een stem willen geven aan de vrouwen zelf door hun ervaringen, hun uitgaansbelevens, op te nemen in mijn onderzoek. Wat was het belang van het uitgaansleven op het individuele leven en de persoonlijkheidsontwikkeling aan de ene kant en collectieve identiteitsvorming aan de andere kant?

De meerwaarde van dit onderzoek gaat dus verder dan de resultaten van het individuele onderzoek naar het uitgaansleven van lesbische en biseksuele vrouwen. Het belangrijkste aspect was niet het louter geven van een chronologisch overzicht van de verscheidene bars in Antwerpen, maar om te werken vanuit microgeschiedenis om aspecten zoals de relatie butch/femme, het bestaan van bars en alternatieven, (ir)relevantie van de barcultuur... te kaderen in concepten zoals gender, lesbische subcultuur, identiteitsvorming, enzovoort.

De toeg van 'Chatterbox', later 'Betty Boop'. (collectie Magali)

s a m e - s e x r e l a t i o n s

Het besef dat het denken over seksualiteit sociaal geconstrueerd en dus tijd- en plaatsgebonden is, helpt ons bij het reflecteren over (vrouwelijke) homoseksualiteit. De verschillende wijzen waarop men door de eeuwen heen *same-sex relations* invulde en hiermee is omgegaan, zijn hiervan een voorbeeld. De opvattingen over gelijkslachtige relaties uit het verleden verschillen immers danig met onze huidige interpretatie. Het is dan ook verleidelijk – maar niet aangewezen – om te stellen dat deze hele ontwikkeling in het teken staat van de huidige opvatting die homoseksualiteit als deel van de identiteit beschouwt. Wat echter relevanter is, is het besef dat seksuele ideologie sociaal geconstrueerd is, en dat de denkbeelden die we toepassen, meer vertellen over onszelf, dan over de personen uit het verleden.

Die sociale constructie is vandaag de dag nog steeds werkzaam door de wederzijdse invloed van mens en maatschappij. Onze houding tegenover seksualiteit wordt gestuurd door het westerse moderne denkbeeld dat heteroseksualiteit als norm neemt. Want hoewel de wereld enorm veranderd is, leven we nog steeds in een stokoude heteronormatieve maatschappij waarin een sfeer van tolerantie het haalt op aanvaarding. De evolutie naar dit stadium is ambigu. Aan de ene kant hebben we veel te danken aan al die mensen die zich hebben ingezet voor de beweging en jarenlang zijn opgekomen voor de rechten van homoseksuelen. Aan de andere kant is het net zo frappant dat dit enigszins nodig was en nog steeds is. Uitgaande van het sociaal-constructivistische gedachtegoed is homoseksualiteit een andere seksuele oriëntatie. Het westers denkbeeld sijpelt bijgevolg niet zozeer door in het feit dat heteroseksualiteit het haalt op homoseksualiteit, maar dat men de nood heeft om mensen te categoriseren en te benoemen. Het gaat dus niet zozeer om de termen die we op mensen plakken, maar om het indelen *tout court*.

l e s b i s c h e s u b c u l t u u r

Dat menig mens hier in het recente verleden – en zelfs heden ten dage – net zo over dacht, blijkt uit de sporen van een tijdgeest die slechts enkele decennia achter ons ligt. Tegenwoordig mogen holebi's huwen en kinderen adopteren, zijn er politici die voor hun geaardheid uitkomen,

werken projectteams rond genderdiversiteit in scholen zoals het 'Open Boek Project' van çavaria en zijn er groepen voor gendertravesties, transgenderisten, queers en transseksuelen zoals TrAnT of de jongerengroep T-jong. Maar die situatie heeft in België slechts een korte geschiedenis. De bespreekbaarheid van homoseksualiteit was pakweg 50 jaar geleden een penibele kwestie. Vrouwen die van vrouwen houden 'bestonden' toen wel, al was de context heel anders. "Ik ben moeten weggaan uit mijn dorp, want daar werd met de vinger gewezen. Lesbisch zijn, dat kon niet in die tijd." (Flup, °1939) Vóór de seksuele revolutie en de tweede feministische golf had de Kerk in het overwegend katholieke Vlaanderen immers nog een grote invloed, die het huwelijk en het traditionele gezin als fundament van de maatschappij beschouwde. "Tachtig procent van mijn lesbische leeftijdsgenoten is gehuwd geweest. Dat is door de maatschappij. Ze werden in die rol geduwd." (Vic, °1937) De tijdgeest had bijgevolg een invloed op hun identiteitsvorming en de algemene beeldvorming, wat de relevantie van het uitgaansleven verklaart. De ontwikkeling van een lesbische subcultuur getuigt van die heteroseksuele dominantie, die bewerkstelligd wordt door culturele socialisatie. "De basis die de ouders leggen, is nog het belangrijkste in socialisatie. Als je bijvoorbeeld gender- of rolpatronen meekrijgt of 'homoseksualiteit is slecht', dan mag je van de hele wereld nog een andere boodschap krijgen, maar dan zit dat in je intern systeem. Dan moet je dat er maar eens proberen uit te krijgen." (Suzanne, °1952) Het is die subcultuur – met name het uitgaansmilieu – die een veilige plaats en sociale cohesie bood aan vrouwen die van vrouwen houden, zodat ze ervaringen konden opdoen en zo hun alternatieve levensstijl konden veruitwendigen en ontplooiën. "Dat gaf een enorm gevoel van vrijheid, van jezelf kunnen zijn. Want door de dag, in werkverband, mocht daar niks van blijken." (Ingrid, °1941)

Een plaats waarin waarden, normen en rolpatronen verschillen van de normerende opvatting, kan het stigma immers helpen opheffen en kan bijdragen tot de eigen identiteitsontwikkeling. Het uitgaansleven kwam dus tegemoet aan de nood aan een eigen ruimte – ook al situeert het uitgaansleven zich buitenshuis – waar men 'gelijke zielen' kon ontmoeten. "Het is niet altijd even makkelijk om te weten of iemand lesbisch is of niet. Dus op zulke plaatsen moet je je niet afvragen: 'Zou zij voor de vrouwen zijn of niet? Het was een rustgevende omgeving, waarin ik me niet bedreigd voelde. Ook was er openheid: er werden nogal veel onderwerpen op tafel gelegd zoals bisexualiteit, kinderen krijgen... Thema's die op andere plaatsen niet of weinig aan bod kwamen. Maar dat besef je op dat moment niet. Het is pas later dat je die waarde kunt inschatten." (Linda, °1958)

Door het destigmatiseren van deze ervaringen kon een eigen identiteit worden opgebouwd. De ondersteunende en identificerende functie van de subcultuur, zeker in de jaren die aan de tweede feministische golf voorafgingen, was erg belangrijk. "Nu heb je psychologen en therapeuten, maar vroeger werd dat in de 'Lichttoren' en de oude 'Shakespeare' verteld. Daar kreeg je raad en hulp voor je dagelijkse problemen." (Ingrid, °1941) 'De lesbische subcultuur' vormde dus zowel een veilig milieu waar vrouwen ervaringen konden opdoen door contacten met anderen – zoals in het uitgaansleven – alsook destigmatiseerde het deze

Ambiance in de Sapho. (collectie Magali)

ervaringen waardoor een eigen identiteit opgebouwd kon worden.

"Zeker in een maatschappij waar het lesbische nog helemaal verborgen is, is die subcultuur letterlijk van levensbelang. Nu kun je naar Wel Jong Niet Hetero, je kunt gemakkelijk naar de bibliotheek, er zijn documentaires, er is van alles." (Ann, °1959) Jongeren hebben nu heel wat mogelijkheden om informatie te bekomen, zelfs nog vóórdat ze hiermee naar buiten komen. Indien men nog zoekende is, kan men terecht bij tal van jongerengroepen. Het café beperkt zich nu hoofdzakelijk tot de sociale functie, terwijl de functie van het zoeken en vinden van zielsverwanten voor steun en geborgenheid niet meer zo uitgesproken is. Daarbij zijn uitgesproken lesbiennecafés intussen erg schaars, zeker in vergelijking met vroeger. "Ik heb het gevoel dat vanaf de jaren '90 het aantal 'zuiver lesbische cafés' beginnen verminderen is." (Rita, °1952) Tegenwoordig zijn er meer gemengde fuiven, cafés en studentenverenigingen, terwijl avonden uitsluitend voor vrouwen slechts sporadisch worden georganiseerd. Ook zijn deze avonden vaak enkel voor plezier en vertier en hebben ze nog weinig te maken met identiteitsontplooiing.

In de context van een verschuiving van gesloten naar open uitgaansgelegenheden lijkt de tijdgeest een belangrijke invloed te hebben gehad. "Ik denk dat de openheid en tolerantie die er nu is, ertoe geleid heeft dat mensen zich niet meer terugtrekken in het submilieu. Maar anderzijds stellen we vast dat de dansnamiddagen en fuiven van Atthis nog ontzettend succesvol zijn, wat er op wijst dat er nog een behoefte is aan een ruimte waar je echt jezelf kunt zijn, een ruimte waar we ons niet bekeken voelen, waar we zeker zijn geen negatieve reacties te krijgen. Een 'veilige' ruimte." (Rita, °1952) We moeten dus nog oppassen voor té optimistische statements. "Vroeger zag je echt pure haat. Misschien was de aanvaarding nog niet zoals nu. Ik durf me daar niet over uitspreken. Ik weet dat het bespreekbaarder is, maar je weet niet wat mensen over je zeggen als je er niet bent, dat is het probleem. Om cool te zijn, moet je tegenwoordig homo's en lesbiennes tof vinden." (Britt, °1958) "Ik ondervind nu met de genderconflicten dat men terugrijpt naar traditionele rollen. Er zijn er die denken dat men zich overal kan outen, maar dat is nog niet waar, denk ik. Het kan goed zijn dat we terug op weg zijn naar een dieptepunt. Ik hoor er nog steeds spotten met 'janetten' en dan vraag ik me af: 'Hoe kan dat nu, in deze tijd?!'" (Alice, °1933)

‘ b u t c h   e n
f e m m e ’

De aanwezigheid van een lesbische subcultuur wordt vaak aangegeven door de relatie butch/femme. Deze stereotiepe indeling van lesbiennes wordt gebaseerd op genderrollen, die vertaald worden in uiterlijkheden zoals kleding, haarstijl, accessoires, maar ook gedrag en taal. In België kwam de uniseks-mode pas vanaf het midden van de jaren '60 op gang. Kledij was voor velen een belangrijk aspect, wat echter toen

nog door de tijdgeest aan bepaalde restricties onderhevig was. In (de eerste helft van) de jaren '60 moest men vaak nog uitvluchten verzinnen om 'mannelijke kleding' zoals broeken en pakken te dragen, alsook voor het aanschaffen van kleren die eigen waren aan het mannelijk geslacht. "De uitdrukking 'van 't sport zijn' komt eigenlijk van het feit dat we het huis verlieten met een sportzak en daar zat dan de mooi gestreken lange broek met de plooi in. Die nam je dan mee naar een andere vriendin om je daar om te kleden en dan ging je uit. Dat gaf een enorm gevoel van vrijheid, van jezelf te kunnen zijn." (Ingrid, °1941)

Vrouwen die zich eerder masculien kleedden en gedroegen, werden bestempeld met de term 'jule', 'butch' of beschreven als 'mannelijk type'. Deze vrouwen waren eerder 'mannelijk' gekleed, bijvoorbeeld in mannenpak en later vrouwenpak. Feminiene lesbiennes, gemaquilleerd en met lang haar, hoed en décolleté, kregen de naam 'femme', hoewel dat in de vroege jaren nog niet zo benoemd werd. Deze laatste bleven echter onzichtbaarder omdat uiterlijk het contrast met de heterovrouw nihil was. Ze werden vaak als 'minder lesbisch' aanzien en er werd soms zelfs aan hun seksuele geaardheid getwijfeld. Terwijl nu de algemenere term 'pot' vaak als geuzennaam wordt gebruikt, was dat in de jaren '80 nog een heikel punt.

Het onderscheid tussen 'mannelijke' en 'vrouwelijke' lesbiennes was dus uiterlijk zichtbaar. Lesbische en biseksuele vrouwen moesten immers op zoek naar middelen om signalen uit te zenden, om zich 'zichtbaar' op te stellen. In het uitgaansleven van de jaren '60 was dit onderscheid nog erg aanwezig. "Als wij uitgingen hadden wij [de 'mannelijke types'] een mannenpak aan en zij [de 'vrouwelijke types'] een rok of iets dergelijks." (Flup, °1939) Hoewel het rollenpatroon niet altijd zo strikt was: "De ene gedraagt zich 'vrouwelijk' en de partner 'mannelijk', terwijl de rolverdeling binnen in huis juist andersom is." (Rita, °1952) "Er was wel een code: drie keer dezelfde vrouw gaan halen – die iemand anders had – om 'een trage' te dansen, dat ging niet. Je moest aan de partner toestemming vragen of je ermee mocht dansen. Er was nog een vorm van etiquette. Er was heel veel raffinement. [...] En dat is nu nostalgie, want dat kennen ze nu niet meer." (Ingrid, °1941)

De 'oude' generatie lesbiennes kreeg echter van de 'nieuwe' generatie lesbiennes de kritiek de heteroseksuele rolverdelingen te willen nabootsen. Op die butch/femme-verhouding kwam bijgevolg reactie.

Tijdschrift van het vrouwencafé 'Betty Boop' (1985).

'Puur en Ongezoet', een lesbisch cabaretgroepje uit de jaren '80, durfde al wel eens deze 'algemene tendensen' te parodiëren, of er verschenen bijvoorbeeld korte artikels in enkele periodieken.

De 'jonge generatie' leek dus veel minder onder invloed te zijn van dit patroon. Of had het butch/femme-patroon zelf ook een verandering ondergaan? Tevens kunnen we ons afvragen of de 'oude generatie' niet juist het tegenovergestelde deed. Want in plaats van het traditionele sekse-gendersysteem te bevestigen, daagden ze die rollen en structuren juist uit. Ze toonden aan dat die vrouwelijke en mannelijke rolpatronen, die als 'natuurlijk' worden beschouwd, echte 'rollen' waren. En dát in een tijdgeest van de jaren '60, die weinig flexibiliteit bood in het rollenpatroon en waarin van lesbianisme openlijk geen sprake was, en dit zelfs niet benoemd werd.

Niet elke lesbienne hechtte echter belang aan deze butch/femme-opdeling. En alleszins is de verhouding butch/femme geëvolueerd. "Wij hebben in de jaren '60-'70-'80 inderdaad dat rollenpatroon overgenomen, maar dat was toen. Ik denk dat er nu nog weinig vrouwen van onze leeftijd zijn die dat patroon nog aannemen. Wij kleden ons niet meer als butch/femme, maar hoe wij ons goed voelen." (Mieke, °1947) Maar ondanks dat de realiteit veel genuanceerder is, krijgen we toch de stereotiepe tweedeling butch/femme. Dus al is de lading van de term 'lesbienne' divers, toch lijkt het clichébeeld ervan, en tevens van andere niet-normerende genders, nog omstreden.

d e b a r c u l t u u r

De diversiteit tussen de verschillende bars en cafés, het relatieve grote aanbod en de losse mentaliteit maakte Antwerpen vooral in de jaren '60 en '70 aantrekkelijk voor een breed lesbisch publiek. "Er kwamen mensen van Nederland, van Oost-Vlaanderen, Oostende en van Brussel naar Antwerpen." (Linda, °1958) "Naar mijn aanvoelen als Vlaming uit de Brusselse rand [was de hoofdstad] elitairder, chiquer, Franstaliger... niet onmiddellijk het milieu waarin een 'nog prille – van welke leeftijd dan ook – naar zichzelf zoekende lesbienne' zich thuis voelt. [...] Dát had je niet in Antwerpen, daar ging het allemaal gemoedelijker; iedereen welkom." (Rita, °1952) De meeste cafés gebruikten nog een jukebox en waren relatief klein, buiten enkele uitzonderingen zoals de 'Sapho' of de 'Shakespeare'. "Als er 20 of 30 vrouwen in een café binnen konden, was dat al veel, en zat het ook vol." (Mieke, °1947) In die tijd waren er veel bars waar je moest aanbellen zodat er een eerste barrière en controle was. In privébars waren er daardoor dus minder remmingen. "In elke bar kon je wel flirten en vrijen, zonder problemen." (Ingrid, °1941) Mannencafés waren groter in aantal, waren doorgaans rendabeler en bestonden relatief langer. De oorzaak van dit feit kan worden gezocht in het verschil in het consumentengedrag tussen de beide seksen. "Vrouwen zijn rare wezens. Mannen verdienen en geven meer uit dan vrouwen. Het is een geheel andere cultuur om te spenderen. Als vrouwen naar een bar gaan en ze vinden daar iemand, blijven ze vijf jaar samen en komen ze niet meer op straat. Van vrouwen alleen kun je niet leven. Er zijn niet genoeg vrouwen die op regelmatige basis spenderen." (Mieke, °1947) "Een relatie stond altijd een beetje gelijk aan minder uitgaan en contact verliezen met het lesbische leven en zeker met de

subcultuur.” (Rita, °1952)

Hoewel het aanbod uitsluitend voor vrouwen relatief klein was, was het aanbod en de diversiteit in Antwerpen in vergelijking met andere steden relatief groot. Men roteerde dus tussen de verscheidene cafés. ‘Kroegentochten’, meestal in groep, kwamen veelvuldig voor: “’s Avonds gingen we in groep eten, want dat was gezellig. We begonnen in de ‘Chatterbox’. Dan gingen we naar de ‘Shakespeare’. Vervolgens trokken we naar de ‘Katmandou’ en de ‘Sapho’, tot ’s morgens vroeg.” (Neeltje, °1945) Op die manier kwam je dan wel eens een aantal bekende gezichten tegen, al was de lesbiënegemeenschap zelf veel groter dan het aantal vrouwen dat zich in het uitgaansleven mengde. “Er is een bepaalde fase in je leven dat je het uitgaansleven frequenteert. Ik herinner mij heel veel vrouwen – lesbiennes – die al heel lang of nooit in die barcultuur of Atthis geweest zijn. Ik denk dat de barcultuur appelleert aan een bepaalde behoefte die je op een bepaald moment in je leven hebt. Maar die behoeften veranderen.” (Suzanne, °1952)

‘ s m i l i n g J o s k e ’

Tussen de verscheidene uitgaansgelegenheden waren er zowel parallellen als verschillen. Er was onder andere een verschil te merken tussen de (praat)cafés zoals het ‘Vrouwencafé’ van het Vrouwenhuis en het ‘echte nachtleven’ in de bars, dat wat ruwer en extremer was en een heel ander publiek had. De ‘Pink Lady’ bijvoorbeeld was een bar met een fluwelen inrichting en gedimd licht. Ook de ‘Lady’s Pub’, aanvankelijk op de Amerikalei gevestigd, had ongeveer dezelfde sfeer en stijl van interieur. Na de verhuis naar de Waalse Kaai bleef de bar bekend omwille van haar decadent karakter door de roze, fluwelen inrichting, rode lichten en het feit dat paaldansen en striptease er geen onbekend gegeven was. De ‘Chatterbox’, gelegen aan de Vrijdagmarkt, en de ‘Ideefix’ waren dan weer open cafés, met ongeveer dezelfde uren en soort publiek, alleen was de ‘Ideefix’ ruimer, had een nog iets jonger publiek én was wat commerciëler. “Om maar te zeggen dat er toch wel een diversiteit was van dag- en ontmoetingscafés naar echte bars waar je dan bacardi-cola enzovoort kon drinken, iets wat je in een café niet zo snel gaat bestellen.” (Linda, °1958)

‘De Lichttoren’ was één van de oudste cafés en werd uitgebaat door Lisa, een folkloristisch figuur met een sterk Antwerps accent. De zaak lag eerst op de Koolkaai en is daarna verhuisd naar het hoekje van de Brouwersvliet. Het was een klein, volks, bruin café met een paar tafeltjes, twee boxen, achteraan een kleine bar, een klein kacheltje en achter de toog enkele schappen met heiligenbeeldjes. “Die sfeer was daar heel volks en plezant: stoelen werden aan de kant geschoven en dan werd er gedanst” (Ingrid, °1941) “Het was een simpel café zoals de ‘Welkom’: met een stenen vloer en boerenstoelen, oergezellig dus.” (Sofie, °1930) Deze laatstgenoemde zaak, gelegen in de Kleine Kraaiwijk aan de Sint-Paulusplaats, was een volkscafé waar vooral travestieten, maar ook prostituees en homo’s over de vloer kwamen. Zoals de naam al aangeeft, mocht iedereen er binnen. “Het had iets speciaal. En ik vond dat geweldig, dat ik er niet ‘stijf’ moest doen, mij deftig moest houden.” (Sofie, °1930) Er werd ook al eens gevochten, vrouwen onder elkaar, bijvoorbeeld uit jaloezie. “Ik denk dat die ruit wel tien keer vervangen is

geweest. En de bazin bleef achter haar toog staan en liet dat gebeuren. Want achteraf werden die tafels dan terug op hun plaats gezet en iedereen begon dan iedereen te trakteren.” (Flup, ° 1939) “Wij noemden die [bazin] ‘smiling Joske’, omdat ze altijd een *smile* van hier tot ginderachter had.” (Magali, °1954)

In diezelfde buurt bevond zich ook de (New) ‘Clan’. Er zijn twee ‘Clans’ geweest, die ongeveer gelijktijdig bestonden, maar die elk een ander publiek en eigenaar had. De ‘Clan’ op de Orteliuskaai was eerder een soort van praatcafé waar veel travestieten kwamen. In de late uurtjes kwamen er ook prostituees vanuit het nabije Schipperskwartier, om hun koffie te komen drinken voordat ze gingen slapen. De ‘Clan’ in de Schermerstraat werd uitgebaat door Irma, die vroeger zelf nog in de ‘Amber’ stond. “Daar ging je naartoe om vier uur ’s ochtends. Veel artiesten kwamen na een toneelvoorstelling of dergelijke naar de ‘Clan’. Er speelde vaak Zuid-Amerikaanse muziek en

Affiche voor het slotfeest van ‘Chatterbox’ (1987).

als je er binnen ging, kwam Irma je goedendag zeggen en kreeg je drie zoenen. En het was er altijd stampvol.” (Ingrid, °1941) In dezelfde straat lag ook de ‘Chevalier d’Eon’, een donker, klein cafeetje dat uitgebaat werd door twee vrouwen waarvan één beter bekend stond als ‘den Eddie’. “Dat waren twee Franstalige madammen, een echt butch-femmekoppel. [...] Ik kwam daar graag want ze hadden er prachtige Franstalige muziek van Jean Ferrat en [Charles] Aznavour.” (Magali, °1954)

De ‘Sapho’, gelegen op de Ernest van Dijckkaai, was dan weer een grote bar waar je kon dansen. Flup baatte deze zaak uit, en zong altijd aan de micro een echte smartlap, ‘Tussen liefde en liefdeverdriet’. “Daar werkten wij wel mee samen en daar hebben wij veel dingen georganiseerd zoals avonden waar we nummers zongen die we ineen hadden gestoken, café-chantants, parodies enzovoort. Er was een goede wisselwerking [tussen de ‘Sapho’ en de ‘Chatterbox’] want uiteindelijk vulden ze elkaar goed aan: het ene was een dancing en het andere een café.” (Britt, °1958)

In de ‘Amber’ in de Montignystraat kwamen wel eens getrouwde biseksuele vrouwen die voor zichzelf en hun man een andere vrouw zochten, dus om met twee vrouwen naar huis te gaan. “Maar daar verdienden ze hun kost mee. Want er werd in zulke cafés veel sterke drank verkocht.” (Britt, °1958) Elke bar had dus wel zijn eigenheid, al kon je wel een onderscheid maken tussen cafés zoals de ‘Welkom’ en de ‘Chatterbox’ en echte, donkere bars zoals de ‘Chevalier d’Eon’, de ‘Pink Lady’ en de ‘Shakespeare’, die commerciëler ingesteld waren.

s h a k e s p e a r e

Deze laatste zaak – de 'Shake' in de volksmond – was de rode draad doorheen het lesbische uitgaans(be)leven, in tegenstelling tot de meeste cafés die slechts een kort bestaan kenden. Ook al hadden de verschillende dames een andere achtergrond, behoorden ze tot een andere generatie, waren ze al dan niet in verscheidene engagementen actief en verschilden de ervaringen en beleving onderling, iedereen dacht nostalgisch terug aan de 'Shake' eenmaal de naam van deze legendarische bar gevallen was. "De 'Shakespeare' was uitzonderlijk. Dat kun je met niks vergelijken. Dat was hét van hét. Die sfeer daar alleen al, geen enkele bar of café heeft dat nog na kunnen doen." (Flup, °1939)

De 'Shake' was een echte bar op de Oude Koornmarkt, die al vóór de jaren '60 bestond en tientallen jaren heeft bestaan. Daarnaast was er een tijd 'de nieuwe Shakespeare' in de Steenhouwersvest. De (oude) 'Shake' was zwart aan de buitenkant, en je kon er van buiten niet naar binnen kijken. Aanvankelijk moest je er aanbellen. Later is er in het weekend een portier gekomen – "een butch", "een ferme madam" zoals enkele dames zeiden – om de mannen buiten te houden. Vooraan had je de toog en een deel met bankjes en tafeltjes. Men creëerde zo afgescheiden delen, met in het midden een dansvloertje van circa 2 m². Dan had je het stuk waar de jukebox stond. Daarachter de toiletten, ook met hoekjes. De 'Shakespeare' was dus als het ware gecompartmenteerd en relatief donker. "Hoe meer je naar achter ging, hoe intiemer. Dus achteraan in het café kon je vrijen." (Ingrid, °1941) Dat was ook een deel van de charme van de 'Shakespeare'. "Dat was een randje van de maatschappij dat er moest zijn, vond ik." (Linda, °1958) "En je werd er altijd met de glimlach welkom geheten. Zeker Jackie, die kwam altijd eens naar je toe om te vragen hoe het ging." (Ingrid, °1941) "Ze had een charme en een manier om iedereen, zelfs de meest jonge en onervaren lesbienne, op haar gemak te stellen en thuis te doen voelen. [...] Jackie was Jackie, en die maakte geen onderscheid tussen mensen. Zij combineerde de sterkte van een goede cafébaas én een ontzettende warmte voor mensen die verloren liepen of in de put zaten." (Rita, °1952) De 'Shake' was een bar waar je naartoe ging als alle andere cafés sloten, want die zat dan nog overvol en daar duurde het feest tot in de vroege uurtjes.

e e n e v o l u t i e

De lesbische subcultuur wordt snel vereenzelvigd met louter het uitgaansleven en de gebruiken en gewoonten die hier eigen aan zijn. Er waren echter nog andere gelegenheden waar vrouwen elkaar konden treffen. In de jaren '70 was het Gespreks- en Ontmoetingscentrum (GOC) in de Dambruggestraat aanvankelijk dé belangrijkste plaats voor vele zoekende homo's en lesbiennes. Het GOC was voor velen de basis en het vertrekpunt ter exploratie. Men kon elkaar ook treffen in het 'Vrouwencafé' van het Antwerps Vrouwen centrum dat in 1974 was opgericht. Op het einde van dat decennium ontstond Atthis, waardoor het verenigingsleven en het uitgaansleven elkaar aanvulden.

In de jaren daarop evolueerde het milieu van een 'ondergrondse' naar een open sfeer, daalde het aantal cafés uitsluitend voor vrouwen en ontstonden er ook meer gemengde alsook gespecialiseerde groepen. Deze

Aankondiging van een Atthis-fuif, begin jaren '80.

evolutie is mee te wijten aan de algemene mentaliteitsverandering in de samenleving. Maar hoewel jongeren tegenwoordig op meer plaatsen terecht kunnen, had 'de sfeer van het verborgene' een charme en was er noodgedwongen meer solidariteit. "Wij hadden als we samenkwamen 's avonds – in het begin was dat in het Vrouwenhuis – een stilzwijgende afspraak en er was een enorme samenhang, wij hadden steun aan elkaar." (Ingrid, °1941)

Het feit dat groepen – zoals Atthis – nog steeds bestaan, wijst echter op een bepaalde behoefte aan plaatsen waar gelijke zielen elkaar kunnen treffen, of ze nu jong, oud, zoekende of ervaren zijn. Tijdgeest en omgevingsfactoren kunnen wel verschillen, maar in de ontdekkingstocht naar zichzelf zijn er bepaalde collectieve ankerpunten die niet begrensd worden door tijd en plaats, zoals de nood om ergens thuis te komen en de nood om te weten wie je bent en wat je voelt. Het verschil met vroeger is de manier waarop het uitgaansleven hiertoe bijdraagt. Tegenwoordig is informatie slechts een vingerklik ver, worden de koepels gesteund door de overheid en staan tal van (jongeren)groepen in voor onthaal. Maar deze algemene evolutie zegt natuurlijk minder over individuele ontwikkeling, de perceptie van de omgeving en de effectieve persoonlijke aanvaarding van de alternatieve levensstijl. De aanwezigheid van deze veilige havens, of dat nu in het verenigings- of uitgaansleven is, blijft dus relevant. Vandaar het belang van mondelinge geschiedenis, aangezien vorige generaties vrouwen een deel van ons verleden, dat niet verloren mag gaan, mee hebben geschreven. Met dit onderzoek heb ik hieraan tegemoet willen komen om zo ook een bijdrage te leveren aan een onderbelicht aspect van de geschiedenis van vrouwen die van vrouwen houden.

Jalena Winters

(1) De titel op zich omsluit lesbische en biseksuele vrouwen. Ik ben er mij echter van bewust dat er vrouwen zijn die zich niet vinden in deze moderne identificering, zich niet in een hokje willen laten stoppen en er meerdere 'vormen' van (vrouwelijke) seksualiteit bestaan. Gemakkelijkheidshalve heb ik deze termen toch gebruikt, wetende dat ik doel op de ruimere omschrijving 'vrouwen die van vrouwen houden'.

paarvorming bij homotrope mannen

Aan de Belgische universiteiten en hogescholen wordt tegenwoordig elk academiejaar een heleboel thesissen geproduceerd in verband met halebiseksualiteit, de transgenderthematiek, hiv/aids... Dit nummer van 'Het ondraaglijk besef' presenteert alvast drie artikels die hierop zijn gebaseerd. Maar vier decennia geleden waren dergelijke verhandelingen nog een zeldzaamheid. Jef Mostinckx was in 1970 verantwoordelijk voor een van die witte raven, om meerdere redenen trouwens een heel opvallend product. Omwille van de toon ervan. Omwille van de 11 casussen die worden toegelicht. En niet in het minst ook omwille van de titel: 'Paarvorming bij homotrope mannen'. Een terugblik.

van seminarie naar criminologie

"Eigenlijk heb ik na mijn humaniora bij de Salesianen eerst het noviciaat en filosofie gedaan. Daarna ben ik naar het Seminarie geweest (College voor Latijns-Amerika), maar daar ben ik in het vierde jaar, dus vlak voor de wijding, weggegaan. Ik zag het celibaat niet zitten en had problemen, zowel met de leer van de Kerk als met het instituut. Aan de Universiteit van Leuven (KULeuven) heb ik vervolgens een masteropleiding theologie gedaan, een licentie morele en religieuze wetenschappen en een licentie criminologie. Later heb ik dan nog in Sion (Zwitserland) een *Master Européen en médiation* gedaan.

Ik vond dat de verschillende studies heel goed op mekaar aansloten. In de moraalvakken kreeg je immers een coherent systeem voor de beoordeling van menselijk gedrag aangereikt, waarmee je ethische normen kon verantwoorden. Je gaat op zoek naar wat ethisch goed en wat kwaad is, wat sociaal aanvaardbaar is en wat niet, wat psychologisch gezien normaal gedrag is en wat abnormaal is, wat sociologisch aangepast en wat onaangepast gedrag is. De opleiding criminologie, een multidisciplinaire wetenschap, bestudeerde dan weer wat men überhaupt als 'afwijkend gedrag' beschouwde en hoe men daar als maatschappij op kan reageren: opvoeding en vorming, therapie, straf, gevangenis, reclassering...

Omdat ik al een licentiaatsdiploma had, mocht ik voor criminologie een aantal algemene vakken laten vallen ten voordele van keuzevakken. Zo heb ik bijvoorbeeld 'Seksuele psychopathologie' gevolgd bij professor Gerard Buyse, toen een van de nog klassiek ingestelde denkers. Daarnaast had je in de School voor Criminologie, aangesloten bij de rechtenfaculteit, eveneens een paar progressieve mensen, die zich bevrijd hadden van taboes en echt wetenschappelijk onderzoek verrichtten. Onder meer van professor René Dellaert heb ik veel geleerd. Deze psychiater had echt wel een heel goede, dynamische idee over psychopathologie. Hij bekeek de menselijke gedragingen niet als iets statisch, maar zag hen in een evolutie, veranderbaar, beïnvloedbaar. Dellaert gaf goed les, heel degelijk en heel fundamenteel. Zo wees hij erop dat Sigmund Freud de problemen van de mens tot seksuele frustraties herleidde omdat hij psychiater was in een tijd waar seksualiteit volledig uit de

Professor Steven De Batselier.

maatschappij en het menselijk leven moest worden verbannen, met uitzondering van de procreatie. Terwijl zijn collega Buyse... Als je 'Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie' van Freud las, had je zowat diens cursus, zij het natuurlijk verder doorspekt met voorbeelden vanuit zijn praktijk.

Natuurlijk kunnen we niet voorbij aan professor Steven De Batselier (1932-2007). Hij was eind jaren '60 eigenlijk dé revelatie van de universiteit. Uit alle faculteiten kwam men

naar deze nog vrij jonge prof luisteren. Als hij lezingen gaf, zat de aula vol. Want hij gaf buitengewoon goed les. Toch doceerde hij ook heel klassieke zaken, zoals de Rorschach- en TAT-testen. Al was hij toen ook al degene die daar kritiek op formuleerde en ons waarschuwde dat er een groot aspect van subjectieve interpretatie in die testen school. Later is hij meer visionair beginnen schrijven, maar dan heb ik hem minder gevolgd. In mijn studentenperiode was hij echter een heel sterke wetenschapsmens die op de meest boeiende wijze les kon geven. Heel overtuigend ook, zodat wie bij hem de lessen had gevolgd, toch wel dikwijls een intellectuele metamorfose had meegemaakt. Zonder enige twijfel was De Batselier een overweldigende en enthousiasmerende figuur. Daardoor heb ik mijn zoon ook naar hem vernoemd, en die zal beslist niet de enige 'Steven' zijn die in dat geval verkeert. Bijvoorbeeld strafpleiter Jef Vermassen heeft De Batselier trouwens ooit zijn favoriete leraar genoemd. In datzelfde interview haalde hij ook terecht aan dat De Batselier zijn lessen en examens pas geslaagd vond als de studenten met meer vragen dan antwoorden buiten stapten. Want een examen bij hem was eigenlijk een dialoog. Het was het toetsen van je opvattingen, en vragen naar een verantwoording ervan. Het was dus niet zozeer de kennis van zijn cursus die hij probeerde te peilen, maar een methodiek van bevragen, onderzoeken, in vraag stellen... die hij verwachtte. Zo had hij absoluut geen probleem met iemand die – beargumenteerd – anders dacht dan hij. Nee, hij was heel open, heel tolerant naar andere meningen."

nieuwsgierig

"In de opleidingen die ik volgde vóór ik met moraalwetenschappen en criminologie begon, heb ik weinig over homoseksualiteit horen vertellen: daar werd in alle zedigheid over gezwegen. Seksualiteit werd wel grondig bestudeerd in de cursus huwelijksmoraal die professor Louis Janssens doceerde. Steven De Batselier was echter in het midden van de jaren '60 in contact gekomen met de prille homobeweging, en het thema kwam dan ook uitdrukkelijk aan bod in zijn lessen. Sowieso kende de Leuvense universiteit toen een heel boeiende periode uit zijn geschiedenis. Er was heel veel vrijheid om te onderzoeken, om allerhande problemen aan te snijden. Enfin, ik denk dat het een goede grond was om een aantal sterke taboes van toen aan te pakken, waaronder homoseksuali-

teit, maar ook anticonceptie, het recht op waardig leven en waardig sterven...

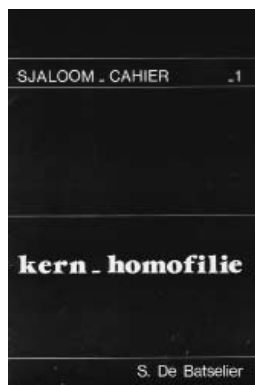
Op het einde van de eerste licentie kregen we een lijst met mogelijke thesisonderwerpen voorgelegd, met daarbij onder meer de suggestie van De Batselier om te werken rond de paarvorming bij homomannen. Dat onderwerp sprak me geweldig aan. Ik was daar nieuwsgierig naar. Toch kende ik op dat moment nog geen homo's – al zou ik later leren dat ik er eigenlijk wel al kende want sommige medestudenten deden als gevolg van mijn verhandeling hun coming-out. Het was dus een nogal theoretische nieuwsgierigheid. De Batselier had het fenomeen beschreven in enkele lessen, en ik wilde dat begrijpen.

Natuurlijk wist ik aanvankelijk niet welke richting ik met de verhandeling uit wilde. Dus ben ik eerst de beschikbare literatuur beginnen doornemen. Vandaag kan je onmiddellijk heel wat vinden op het internet, maar toen was je soms een dag bezig om enkele boeken te bemachtigen. Bovendien moest je nog de toelating hebben van een prof om bepaalde werken te mogen lezen. De Batselier heeft dus een attest moeten opstellen als bewijs dat ik die echt wel nodig had voor een wetenschappelijke studie, want aanvankelijk werden ze mij geweigerd in de universiteitsbibliotheek. Verschillende publicaties waren trouwens niet beschikbaar in Leuven, en heb ik slechts gevonden in en mogen ontlenuen uit de bibliotheek van het Centre de Culture et de Loisirs (CCL), de Franstalige Brusselse homogroep.

Sowieso diende ik toen nog veel terug te vallen op Angelsaksische studies, van onder meer Michael Schofield en Clifford Allen en natuurlijk ook het Kinsey-rapport. Het verraste mij dat de wetenschap het probleem wel al goed kende, dat de vooroordelen die tot op vandaag nog bestaan, toen toch al onderuit werden gehaald.

Daarnaast heb ik nogal sterk gebruik gemaakt van 'De geperverteerde mens', het doctotaat van De Batselier. Dat is niet echt een omvangrijk werk, maar wel enorm creatief en vernieuwend. Het handelde over de "wording, verscheidenheid en betekenis van het sexueel-perversgenoemde gedrag". In elk geval ging hij daarin vooral op zoek naar welk sociologisch bestempeld afwijkend gedrag men eigenlijk als – laat ons zeggen – aanvaardbaar gedrag kan bepalen, omdat het anders meer een belasting voor de mensen is dan een bevrijding, hetgeen wetenschap voor hen toch zou moeten zijn. Hij vatte het seksueel gedrag van de mens vooral op als menselijk gedrag. "Op een gesexueerde wijze in het leven te staan behoort tot de grondconditie van de mens", schreef hij reeds in 1966 in één van de publicaties van de Leuvense School voor Criminologie.

'Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins' van de Zwitserse psychiater Ludwig Binswanger, pionier op het vlak van de existentiële psychologie, moet je beslist ook eens lezen. Hij heeft daar magnifieke zaken over geschreven. En nog een van die erg duidelijke werken was 'Die gleichgeschlechtliche Zuneigung' van Herman van de Spijker."

e e n s o c i a l e b e t e k e n i s

"Ik was blij met mijn keuze voor dat thesisonderwerp omdat ik vond dat het een sociale betekenis had. Iets waarmee je nadien anderen kon helpen. En waardoor mensen met jou kwamen praten die uiteindelijk het gevoel kregen: 'Tiens, ik moet dan toch een normaal mens zijn.' Vooral nogal sterk dat begrip: wat is normaal?"

Covers van twee publicaties van Steven De Batselier.

Zo ben ik in contact gekomen met Mark, die voor psychiater studeerde. Hij had ooit aan professor Buyse toevertrouwd dat hij homo was, waarop die had geantwoord in de trant van: 'Jij bent zoveel homo als mijn voordeur.' (lacht) Een psychiater, die nota bene seksuele psychopathologie doceerde, geloofde daar dus niet in. Mark heeft me hoe dan ook anders leren denken, als in het vel van een homo. Want in het begin moest ik zelf nog in

mijn geest een hele omslag maken in mijn morele waardeoordelen, om die vervolgens wetenschappelijk te proberen ondersteunen. Dat is dus een proces geweest.

Om een voorbeeld te geven: in die tijd moest ik als dienstplichtige mijn zogenaamde 'drie dagen' doen in het Klein Kasteeltje te Brussel. Mark, die ze al eerder had gedaan, vroeg me achteraf wat ik ervan vond. 'Vreselijk! Ik heb me daar echt verveeld.' Waarop hij repliceerde dat hij er net enorm van had genoten. 'Je moet je maar inbeelden dat je op een kamer ligt met 400 jonge meisjes die daar 's avonds allemaal poedelnaakt rondlopen.' Hij had er dus zijn ogen de kost gegeven. Dat waren zo de eerste momenten dat ik begon te beseffen dat ik anders over een en ander diende na te denken, dat ik moest proberen me in te leven en te begrijpen wat en hoe het was.

Sowieso was De Batselier een prof die zijn studenten stimuleerde om zich sociaal te engageren, om werkelijk ook het terrein te gaan verkennen, met mensen te praten en echt te luisteren. In die optiek heb ik ook een aantal discussiebijeenkomsten van het Gesprekscentrum uit Antwerpen bijgewoond. Ik herinner me die als heel openhartige vergaderingen van mensen – overwegend homofielen – die de thematiek bestudeerden, de vooroordelen achter zich hadden gelaten, en inzagen dat velen werden gediscrimineerd en heel wat geluk ontnomen, en dat heel wat problemen werden gecreëerd, die men eigenlijk heel eenvoudig kon voorkomen door het gewoon *as such* te aanvaarden.

Samen met Ray leven, de latere korpsverste van de Leuvense politie die eveneens de opleiding criminologie volgde, heb ik ook de homo- en lesbische bars in de hoofdstad bezocht. Uiteindelijk is dat niet helemaal meegevallen omdat men hem daar als Brussels commissaris kende.

Als student samen met hem op stap gaan, betekende dus automatisch dat je deels in een repressief systeem zat. En in de lesbische bars zag men ons sowieso liever gaan dan komen. In de homobars werd ik minder scheef bekeken. Zij zagen in eerste instantie in mij natuurlijk een eventuele partner, dat moet ik toegeven. Ik heb echter heel veel respect

ontmoet wanneer ik zei dat ik geen homo was maar daarover aan het studeren was. Dan was men heel geïnteresseerd en geneigd om ervaringen mee te delen.

Die homobars werden trouwens druk bezocht; in elk geval drukker dan de uitgaansgelegenheden waar ik normaal naartoe trok. En voor zover ik daarover kan oordelen, denk ik dat zij toen al de sfeer hadden die de 'gewone' bars vandaag hebben, dat wil zeggen dat er meer muziek was, dat er werd gedanst en dat het er donkerder was.

In de diverse gesprekken die ik voerde, merkte ik dat veel homo's een heel grote angst hadden om verworpen te worden, vooral dan door de ouders en broers en zussen. Maar uiteindelijk was het vooral De Batselier die met de problemen van zelfaanvaarding, stigmatisering, eenzaamheid, liefdesverdriet en dergelijke werd geconfronteerd. In die tijd ontving hij immers vele honderden homo's en lesbiennes. En hij had op velen van hen een therapeutisch effect omdat hij hun problemen als diepmenselijk aanvaardde, omdat hij hen de boodschap meegaf dat het absoluut noodzakelijk was dat zij in de maatschappij werden aanvaard en dat komaf werd gemaakt met al die vooroordelen die heel veel leed veroorzaakten.

Ik werd daar minder mee geconfronteerd. Wellicht deels omdat ik nog jong was en men mij zoiets minder toevertrouwde. En wellicht ook omdat ik dit eigenlijk maar als vrijwilliger deed. Het eerste doel was een goede thesis maken. In de mate dat die goede thesis ook iets bijdroeg aan de humanisering van een aantal levens, was dat een prettige bijkomstigheid.

Maar hoe dan ook merkte ik dat mijn getuigen snakten om daarover te kunnen praten. Ze wisten dat ze bij mij op geen vooroordelen zouden stoten, dat ze ernstig zouden worden genomen en niet onmiddellijk in de hoek van de abnormaliteit of de zedelijke ontaarding gezet."

t e a c h - i n

"Vanuit het sociaal engagement dat De Batselier stimuleerde, volgde de idee van een teach-in. We vonden immers dat de tijd rijp was om daarover te praten. Die infovergadering – volgens een toen heel gebruikelijke formule – is vanaf begin 1969 grondig voorbereid door een groepje dat wekelijks samenkwam in de Ravenstraat, op het kot van wijlen Jacques Taminiau, de latere oprichter van de Franstalige homostudentenwerkgroep. De net afgesplitste *Université Catholique de Louvain* huisde immers nog in Leuven, in afwachting van de verhuis naar Louvain-la-Neuve.

De rechtenfaculteit en de leiding van de universiteit hadden geen probleem met het thema, op voorwaarde dat de teach-in wetenschappelijk goed zou zijn: de sprekers dienden het thema te kennen, het moest informatief zijn voor de studenten. Omdat we het op niveau wilden doen, ook technisch, hebben we professor Leo Lagrou gevraagd als moderator. In de faculteit psychologie doceerde hij immers gesprekstechnieken. En hij heeft dat schitterend gedaan, heel trouw aan zijn principes van de methodiek van het groepsgesprek. Hij kwam dus niet inhoudelijk tussen, maar stimuleerde, zorgde dat de zaal vragen stelde, enzovoort.

Die grote zaal van het College De Valk was trouwens volgestroomd op

29 oktober 1969. Dat was enorm impressionant. Wij hadden nooit zo'n succes verwacht. Door die overrompelende toeloop – heel wat studenten konden de zaal niet meer in – hebben we twee weken later trouwens de teach-in nog eens overgedaan. En opnieuw voor een volle zaal!

Er waren vijf sprekers. Pater Daniël Verhaegen, die homo's pastoraal trachtte bij te staan via het initiatief 'Dienst aan vrienden'. Psycholoog Richard Van Balen over zijn therapeutische ervaringen met homofielen.

Paul Rademakers over de homofiele vriendschapsrelatie. Steven De Batselier over de ontstaanstheorieën. En ikzelf over de betekenis van homofilie voor de heterofiel. In mijn betoog heb ik naar voor gebracht wat ik in het eerste deel van mijn verhandeling aan het uitwerken was, namelijk dat het belangrijk is dat seksualiteit in de maatschappij op meerdere manieren kan worden uitgeoefend en dus niet louter voor procreatie dient. Dat men eigenlijk vrij die keuze moet kunnen maken, omdat seksualiteit geen *justificatio*, geen verantwoording, vereist. En dus heeft iedereen, zowel hetero's als homo's, er belang bij dat alle

mogelijkheden kunnen worden beleefd.

Vanuit het publiek zijn er een aantal kritische vragen gekomen. De klasieke opwerpingen. Is dat wel acceptabel? Is dat wel goed? Is dat wel natuurlijk? Maar ik denk dat De Batselier al zoveel invloed had gehad, en ook gezien de tijdgeest en het milieu, dat het zelfs niet meer paste om daar heel scherpe vragen af te vuren. De vragen waren dus heel omzwaachteld ingekleed, werden heel voorzichtig gesteld, om toch maar niet het label van conservatief of oude rechtse rakker te krijgen. Achteraf heb ik wel mensen ontmoet die me zeiden: 'Geloof je dat nu echt zelf?' Dat wel.

Mede gezien het succes van de teach-in dachten we dat het probleem vrij vlug zou zijn opgelost. We waren er toen vrij van overtuigd dat het nog maar een paar jaar zou duren vooraleer homoseksualiteit maatschappelijk eigenlijk gewoon zou aanvaard worden als een andere levensmogelijkheid. Waarschijnlijk was dat weer het utopische kantje van De Batselier. Want hij was een idealist en een beetje een utopist en provocateur. Dat is natuurlijk ook iets waar studenten naar vragen. Er zat dus een modieus aspect in, maar dan niet het volgen van de mode, maar ze voorafgaan. In de zin van een trendmaker. Dat wel. Maar naïef was hij zeker niet. Het was iemand die de zaak echt goed had doorgrond en alles heel vlug door had. Als psycholoog – want dat was zijn basisopleiding – kende hij goed de zwakheden van de mensen. Terzelfder tijd vond hij dat er heel wat menselijke gedragingen als delinquent werden bestempeld en veroordeeld, met alle frustraties vandien, waardoor sommigen niet het leven hadden waarop hij meende dat ze recht hadden."

Pamflet voor een teach-in van de LSWH, maart 1971.

i n h e t l e g e r

“Tijdens de opleiding criminologie moest ik nog mijn thesis schrijven voor de richting theologie. En heel opvallend: over het atheïsme... Daardoor heb ik mijn verhandeling criminologie ook uitgeschreven nadat ik alle vakken reeds achter de rug had. Heel concreet zelfs tijdens mijn legerdienst, in een bureau in het Klein Kasteeltje. Ik was daar immers vertaler bij een officier-psychiater.

De dienstplichtigen dienden tijdens hun ‘drie dagen’ allerhande proeven te ondergaan. Op basis van hun antwoorden op een vragenlijst werd bijvoorbeeld bepaald wie naar een psychiater moest. Op het eerste niveau was het meer bandwerk. Als er zich echter een casus aandiende waarvoor ze onvoldoende tijd hadden, werd die doorverwezen naar het tweede echelon. Dat was echter een eentalig Franstalige psychiater. Dus had men nood aan een tweetalige soldaat die de gebruikelijke terminologie kende, en daarvoor werd ik ingeschakeld. En als hij weg was, schreef ik daar mijn thesis.

Met zijn steun heb ik toen in het Klein Kasteeltje ook een voorlichtingsactiviteit over

homofilie kunnen organiseren voor de officieren, ik denk zelfs opnieuw met Paul Rademakers. Moeilijk was dat niet: ik ben dat gaan voorstellen aan de officier die verantwoordelijk was voor de miliciens, en die gaf meteen zijn goedkeuring. En achteraf was men vrij positief, want we zijn dan nog ontvangen in de mess van de officieren, hetgeen in die tijd een hele eer was.

Vandaag kan je je nog nauwelijks voorstellen hoe het is een thesis van 215 pagina's te moeten schrijven zonder computer met tekstverwerking. Je moest inderdaad al op voorhand weten wat je wilde schrijven vooraleer je het op papier begon te zetten. Bovendien moest je het twee keer typen: een eerste keer zodat de promotor het kon nalezen, en nadien nog een tweede keer. Toen nog op stencil. Dat heeft Christiane, met wie ik trouwde, met veel liefde voor mij gedaan.

Er waren op dat moment minder mogelijkheden tot ontspanning. Wij hadden bijvoorbeeld geen televisie op kot. Ik vermoed dat wij daardoor veel meer genoten van gans die bevrijding, die je aan de universiteit ervoer. Je was daarin veel dieper ingedompeld. Je had veel meer tijd om te lezen, om te studeren. Ik denk dat 90% van de gesprekken van de studenten ging over de zaken waarmee ze bezig waren, zoals een dialoog over de cursussen.”

h u m a n i s t i s c h

“De verhandeling is sterk gekleurd door mijn eigen intellectuele strijd, een gevecht met eigen opvattingen. Dat was een beetje een ethische

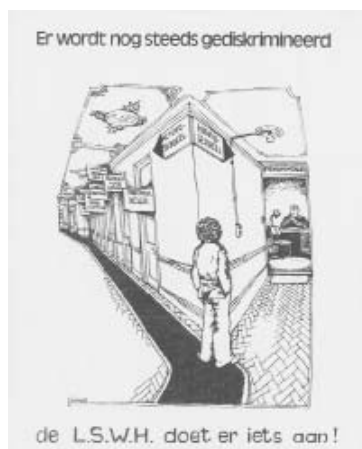
worsteling, vanuit mijn vroegere opleidingen. Vandaar ook de ondertitel: ‘een existentieel-fenomenologische benadering van homofilie, homoërotiek en homoseksualiteit bij mannen’. Zowat de helft van de thesis gaat daarover. De Batselier heeft me daar op zeker ogenblik ook op gewezen: ‘Vergeet niet wat je eigenlijke onderwerp is, namelijk de paarvorming.’ Daardoor is het ook een dikke thesis geworden.

De Batselier zag dat ik breed aan het gaan was, dat ik nogal mijn aanloop nam, en om een en ander te beperken is toen afgesproken om de relatievorming bij lesbiennes buiten beschouwing te laten. Er was daarover sowieso minder literatuur beschikbaar. En volgens hem waren relaties van lesbische vrouwen ook veel stabiel. Bovendien was lesbianisme toen eigenlijk veel meer aanvaard: niemand zag er een probleem in als twee meisjes mekaar op straat omarmden. Zij hadden niet in die mate te kampen met vooroordelen. Ik herhaal nu gewoon wat hij me toen zei. Al sprak hij natuurlijk vooral vanuit zijn klinische ervaring. Je zal wel zien dat mijn verhandeling een heel humanistisch perspectief hanteert. Vrij neutraal en onafhankelijk ook. En dat was toch eigenlijk wel de bedoeling, want gezien de bestaande vooroordelen, moest je met sterke, wetenschappelijke argumenten afkomen. Ik heb bijgevolg de ‘homotrope existentie’ vanuit een moreel-filosofische, een psychopathologische en een psychosociale hoek benaderd, om telkens te moeten concluderen dat de vooroordelen toch maar op weinig waren gestoeld. En dat begrippen als ‘normaal’ of ‘natuurlijk’ weinig bruikbaar waren. Het klopt dat heel wat standpunten en passages niet vanzelfsprekend waren in 1970, dat het niet algemeen aanvaard was om een en ander expliciet te formuleren. Bijvoorbeeld wanneer ik me niet wenste te beperken tot de exclusieve vriendschapsrelatie omdat ook in het heterohuwelijk de exclusiviteit, dat wil zeggen de wederzijdse trouw op fysisch, psychisch en geestelijk vlak, zelden aanwezig is. Maar uiteindelijk kon je niet om de feiten heen. Ik denk ook dat als men oprecht is en als men het eerlijk en juist beschrijft, je veel gemakkelijker naar een evenwichtig gevoelsleven kunt evolueren dan vanuit taboes. En het was ook wel zo dat men af wilde van die morele, niet-gegronde taboes.”

h o m o t r o p i e

“Voor de opmerkelijke terminologie die ik hanteerde, baseerde ik me op het werk van Herman van de Spijker, zij het gecorrigeerd vanuit de kritiek hierop door Wijnand Sengers. Homotropie verwijst naar de affectieve, erotische en seksuele gerichtheid van mensen die zich aangetrokken voelen tot hetzelfde geslacht. Dit begrip, zonder sociaal-emotionele of ethische lading, verwijst naar de drie componenten – seks (genot), eros (vreugde) en filia (wederzijds geluk) – die harmonisch moeten worden ingebouwd in een liefdesverhouding. Analooq kan er bijvoorbeeld worden gesproken over heterotropie of in het geval van biseksualiteit over ambitropie.

Eigenlijk vind ik het nog altijd jammer dat die terminologie maatschappelijk niet is opgepikt, want het geeft veel juister weer wat homo's (of hetero's...) zijn. Het verwijst naar de gerichtheid. Op wetenschappelijk vlak is het een veel dankbaarder term. Het biedt mogelijkheden, want het is niet alles of niets. Maar je kan daar niet tegenop als een term sociaal niet wordt aanvaard. (lacht) Ik vermoed dat de Griekse origine van het

Pamflet van de Leuvense Studentenwerkgroep Homofilie (2de helft jaren '70).

woord de mensen minder aansprak, minder duidelijk was.

Ik had me tot doel gesteld de meest diverse relativismen te belichten en te evalueren. Tevens heb ik in de verhandeling meermaals gewezen op de analogie in en de evenwaardigheid van de belevingen van heterotrope en homotrope mensen. Homotropie werd bijgevolg gesitueerd in het geheel der seksuele uitdrukkingsmogelijkheden van de mens, tegen de 'onverantwoorde indeling' in hetero's en homo's in. Belangrijk was dat eerst nog een reeks taboes zouden sneuvelen. Pas dan zou de mens kunnen zijn 'wie en wat hij is'. Zoals ik het in 1970 formuleerde: 'Misschien wordt het mogelijk dat doorheen de evolutie in onze pluralistische maatschappij de seksualiteit op verschillende wijzen beleefd wordt, juist omdat elke mens een unicum is in de geschiedenis en dus ook een uniek seksueel, erotisch en filialeven ontwikkelt. Misschien wordt het mogelijk dat wij mensen elkaar niet meer gaan veroordelen, maar elkaar gaan eerbiedigen als unieke wezens, als mensen die allemaal het recht hebben volgens hun eigen mogelijkheden op zoek te gaan naar het geluk.'

r e a c t i e s

"Bij de publieke verdediging van de thesis pikte prof. Dellaert in op dat tridimensionele aspect van het begrip homotropie, en vroeg hij of er toch niet eerder sprake was van een dualisme. Ik vond dat een heel aangename vraag, omdat mijn studie net kaderde in een poging om dat dualisme te doorbreken. Daarnaast zetelde er echter ook een prof uit de filosofie in de jury... Misschien dat het louter een vraag was, maar ik had het subjectieve gevoel dat hij wat problemen had met het gebruik van de existentiële fenomenologie als denkkader. In de trant van: waarom durft iemand uit de criminologie een filosofisch denkkader toepassen op homofilie, en waarom durft hij vanuit die theorieën beweren dat het eigenlijk toch wel aanvaardbaar moet zijn en als normaal moet worden bestempeld? Aan zo'n opmerking had ik me niet verwacht, en dus was ik wat meer op mijn hoede. Toch heb ik de opleiding criminologie met een onderscheiding afgerond. Blijkbaar is de thesis goed onthaald.

Van de getuigen die ik had geïnterviewd, kreeg ik achteraf enkel positieve reacties. Men apprecieerde mijn inspanningen opdat zij eindelijk in hun eigenheid geaccepteerd en positief geëvalueerd zouden worden. De keuze van dit thesisonderwerp heeft me trouwens geen problemen bezorgd in mijn familie- en vriendenkring.

g e v a n g e n i s w e z e n

"Na mijn opleiding ben ik bijna niet meer met het thema bezig geweest. Begin jaren '70 heb ik nog wel enkele voordrachten gegeven op de Sociale Hogeschool, samen met iemand die hier in het Pajottenland burgemeester is geweest. Maar op dat moment was ik al in het gevangeniswezen werkzaam: eerst drie jaar als probatie-assistent en vervolgens bijna tien jaar als gevangenisdirecteur in vooral Sint-Gillis en Vorst. Uiteindelijk ben ik daar weggegaan omdat je merkt – zoals je vandaag ziet – dat het systeem zo moeilijk te veranderen is. Enfin, ik slaagde daar niet in. Je verliest je idealisme, en stilaan merkte ik dat ik dat systeem zelfs wat begon te verdedigen. Een vaststelling waar ik danig mee overhoop lag. Sociale structuren bleken niet zo manipuleerbaar als wij in ons jeugdig

enthousiasme dachten. En intussen is het nog zoveel slechter dan toen. Nee, het gevangeniswezen in ons land is om bij te wenen. Gelukkig voor mij waren er begin jaren '80 heel wat mogelijkheden ten gevolge van de staats hervorming, zodat ik de overstap kon maken naar de administratie Welzijn van de Vlaamse Gemeenschap.

In het gevangeniswezen heb ik alleszins maar weinig strafrapporten in verband met homoseksueel gedrag gezien. Dat was daar geen thema, en evenmin een probleem. Al is het natuurlijk wel zo dat Vorst en Sint-Gillis arresthuizen zijn en dus heel anders van aard dat bijvoorbeeld Leuven-Centraal waar gevangenen vele jaren verblijven."

e v o l u t i e

"Ten tijde van de teach-in dachten we dat het probleem na een paar jaar wel zou zijn opgelost. Dat is duidelijk niet het geval gebleken, al is er wel heel wat veranderd. Bijvoorbeeld mijn zoon heeft verschillende openlijke homo's in zijn vriendenkring. Een kleinkind heeft een lesbienne als meter, een ander kleinkind een homo als peter. Voor mijn kleinkinderen is dat de gewoonste zaak. Daar stel je vast dat zij in de praktijk beleven wat voor ons nog theorie was. Maar in de samenleving in het algemeen zie ik daarentegen nog veel vooroordelen en smaad.

Inzake pedofilie is er eveneens veel veranderd. Sommigen halen bijvoorbeeld uit naar De Batselier omdat hij in zijn lessen indertijd ook pedofielen aan het woord liet, net zoals trouwens homo's, transseksuelen, moordenaars... Ik vond het net goed dat dergelijke zaken besproken werden. Men wist toen zeker en vast minder over de gevolgen voor slachtoffers, dat klopt. Maar vandaag hoort men niks over hen die er niet onder geleden hebben, terwijl die er nochtans ook zijn.

Er wordt ook zoveel op een hoop gegooid. Bijvoorbeeld Dutroux is toch helemaal geen pedofiel! En precies alsof De Batselier het ontvoeren van kinderen verdedigde, of het seksueel misbruik van kleuters. Terwijl men dit blijkbaar als enige prototype naar voor wil schuiven. Op dat vlak vind ik dat de pers heel slecht informeert. Nergens komt aan bod hoe iemand die pedofiel is, met zijn leven moet omgaan. Dat is geen gemakkelijke opgave, hoor. Hoe gaat men hen behandelen? Want een pedofiel kan vandaag bijna niet meer op therapie gaan. Terwijl zo iemand in het verleden soms simpelweg naar het huwelijk werd geduwd, vanuit de gedachte: wees seksueel actief en dat geneest wel. Als probatie-assistent heb ik geweten dat sommige pedofielen trouwden vooraleer hun zaak voor de rechtbank kwam, en als gevolg daarvan opschorting van straf – en dus geen strafblad – kregen. Dat was vanuit de overtuiging dat het daardoor wel allemaal gedaan zou zijn. Het huwelijk bleek heel wat waard te zijn..."

"Hoe dan ook heb ik genoten van het onderzoek voor mijn thesis. Ik heb daar heel veel bij geleerd, en heb het met heel veel enthousiasme gedaan. En ik moet eerlijk zeggen dat het ook voor mijn persoonlijk leven een heel grote verrijking was."

Bart Hellinck

een kwade madam uit de kempen

In 2008 werd Ria Van Even door de Kempische holebibeweging gehuldigd omwille van haar jarenlange, niet aflatende strijd tegen discriminatie. Intussen levert deze 79-jarige “moeder van de Turnhoutse holebi’s” ook nog een andere zware strijd, op medisch vlak. “Maar daar gaan we het vandaag eens niet over hebben”, zegt ze resoluut. Twee slechte dagen heeft ze achter de rug, en even vreesde ze zelfs dat het interview zou moeten afbellen. “Maar ik heb een vrouw waar ik af en toe een kaarsje bij zet, en Zij heeft dat weer goed gedaan: vanmorgen ging het.”

t o e v a l

“Mijn engagement is eigenlijk een gevolg van het lezen van een tijdschrift. Wij zijn streng opgevoed, maar met een heel groot rechtvaardigheidsgevoel. Bij mij is dat vooral tot uiting gekomen tijdens de oorlog, omdat ik dingen zag gebeuren die ik niet kon plaatsens. Als kind stel je je niet zoveel vragen, en woorden als ‘racisme’ en ‘discriminatie’ kende ik nog niet, maar ik snapte toch wel dat er iets niet in orde was. Pas achteraf ondervond, las en hoorde ik wat er allemaal was gebeurd. Mensen die werden weggevoerd, en die niet meer terugkwamen. Natuurlijk ook de verhalen over de kampen. Dat werd bij ons dus wel besproken, en ik heb daar veel over gelezen. En zo is dat beginnen groeien: een gevoel voor rechtvaardigheid.

Midden jaren '60 ging ik regelmatig naar een nichtje dat een café openhield op de Grote Markt van Turnhout. Haar man was geabonneerd op een Duits tijdschrift, en bij het doorbladeren ervan stootte ik op zeker ogenblik op een artikel over die fameuze paragraaf 175 uit het Duitse strafrecht, waardoor mannelijke homoseksualiteit strafbaar was. Ik las dat heel toevallig... Alhoewel ik denk dat er geen toeval is. ‘*La forza del destino*’, zou ik zeggen. In elk geval dacht ik meteen: ‘Dat kan toch niet zijn?! Dat mensen omwille van een bepaalde geaardheid of omwille van ik-weet-niet-wat worden gediscrimineerd.’ En sindsdien is die woede om onrechtvaardigheid, om discriminatie, om racisme, om mensen die in hokjes worden geplaatst en uit de maatschappij gerand... enkel maar toegenomen.

Op dat moment kende ik nog geen homomannen of lesbische vrouwen. Ik wist wel dat ze bestonden, want af en toe hoorde je wel eens een al dan niet schampere opmerking, maar ik had me daar nooit in verdiept omdat ik daar in mijn nabije omgeving nog nooit mee in aanraking was

Cover van het Duitse tijdschrift 'Der Spiegel' over paragraaf 175 (1969).

gekomen. Maar van dan af ben ik me daar wel meer voor beginnen interesseren. Zo heb ik ooit een in Nederland uitgegeven boekje uit 1967 gevonden. Vervolgens waren er ook de eerste TV-uitzendingen over het thema. ‘Wat is dat toch? Waarom doen de mensen daar zo tegenover?’ Later, wanneer de kinderen al wat groter werden, ben ik catechese beginnen geven. Zo heb ik een vriendin gevonden die even nieuwsgierig was als ik. En samen zijn we er toch een paar keer in geslaagd om te weten te komen dat er ergens een voorlichtingsvergadering of gespreksavond werd georganiseerd, waar we dan samen naartoe trokken.”

e e n b l a u w e k o e k j e s d o o s

“Elke keer als ik moest gaan spreken of getuigen, vertelde ik dat verhaal. Van die blauwe koekjesdoos die op de keukentafel stond. En van mijn jongste zoon Marco, die altijd supporterde als ik me kwaad maakte en mijn verontwaardiging liet blijken, en plots op een van de momenten aan de tafel totaal onverwacht zei: ‘Moeke, ik ben ook zo.’ Dan verandert er toch van alles. Ik werd overspoeld door emoties, ook een beetje door verdriet omdat hij dat helemaal alleen heeft moeten verwerken en zoeken. En ook wel deels iets dat kapot ging. Niet omdat hij homo is, hoor! Maar het besef dat ik van hem geen kleinkinderen moest verwachten. En evenmin een schoondochter. Maar eigenlijk vind ik dat niet erg: ik heb twee dochters en twee zonen, en enkel maar schoonzonen. (lacht) Dat verhaal zit in mijn geheugen gebeiteld, en komt nog heel dikwijls naar boven. En die blauwe koekjesdoos heb ik nog altijd. Uiteindelijk heeft Marco me erop attent gemaakt dat de Turnhoutse dekanale werkgroep vorming drie studiedagen over homoseksualiteit organiseerde. ‘Ik denk dat dat iets voor jou is’, zei hij. Enkele priesters, een dokter, een psychologe, een koppel lesbiennes en de ouders van één van hen hebben er uiteenzettingen gehouden. Dat is heel positief geweest, en ook heel goed bijgewoond. Daar heb ik heel veel uit kunnen leren. En na dat initiatief hebben we met een aantal mensen de koppen bij mekaar gestoken, waarna in 1988 de Werkgroep Ouders van een Homofiel Kind is ontstaan.

Op de bijeenkomsten van de groep – niet altijd maandelijks, maar toch regelmatig – nodigden we bijvoorbeeld sprekers uit om een bepaald thema te behandelen. Of we vertoonden eens een film. We hadden daarbij geen vaste stek: we kwamen samen in de lokalen van de Kempische Werkgroep Homofilie (KWH) in de Driezenstraat, of in de toenmalige Emmaüsparochie in de Stationsstraat, of nog ergens anders. Altijd vonden we wel een plek. De opkomst wisselde, maar in die periode mochten we toch wel dikwijls een 12- à 16-tal ouders verwelkomen. Sommigen hadden nog niet zolang daarvoor vernomen dat een van hun kinderen holebi was. Die hadden dat dan wel moeilijk, maar daar kon over gepraat worden. Er werd geweend, en er werd mee geweend. Er werd getroost, en ook gelachen. En ervaringen werden uitgewisseld. Ik heb daar eigenlijk alleen maar positieve herinneringen aan.

Daarnaast waren er heel wat ouders – af en toe nog, trouwens – die me telefonisch contacteerden. Dat waren doorgaans problematischer gesprekken. Zij wilden hun verhaal doen, dus dan moest ik eigenlijk gewoon luisteren. En als ze iets vroegen, kon ik vanuit mijn ervaring antwoorden. Elke keer vraag ik wel om me achteraf nog eens terug te bellen om mee te delen hoe een en ander was afgelopen. Vooral de moeders doen dat dan. Vaders niet: als zij hun verhaal kwijt zijn, is het afgelopen... (lachje)

In elk geval heb ik die gesprekken nooit als een last ervaren. Ik kan daar echt heel veel begrip voor opbrengen omdat ik wist in welke situatie die ouders zaten en hoe moeilijk sommigen het daarmee hebben. Al kreeg ik het af en toe wel eens aan de stok met iemand. Ik herinner me een nogal ouderwets ingestelde vader, die de feiten niet benoemde en maar rond de pot bleef draaien. Hij vond dat op ieder potje een dekseltje past; een potje bij een potje of een dekseltje bij een dekseltje ging volgens hem niet. De volgende bijeenkomst had hij het weer over dat potje en dat dekseltje. Ik begon te vermoeden waar hij naartoe wou, en de derde keer schoot ik dan ook uit mijn sloffen. 'Mijnheer, u bedoelt seks? Dan moet u dat zeggen. Seks is iets tussen twee mensen die mekaar graag zien, die niet gedwongen zijn om iets te doen. En als ik seks wil hebben terwijl ik op mijn hoofd sta, heeft niemand zich daarmee te moeien.' Hij is niet meer teruggekeerd... Daar draaide het dus om. Voor veel ouders is dat trouwens het punt waar ze heel wat moeite mee hebben."

b i j d e b i s s c h o p

"Doorgaans hebben vaders het er inderdaad moeilijker mee als ze te weten komen dat ze een homozoon hebben. Ooit kreeg ik 's zondags eens een telefoontje, als reactie op een artikel over de werkgroep, dat de dag voordien in een krant was verschenen. Die mijnheer was zelf ook homo, maar had dat nog nooit aan iemand verteld. Ik was dus de eerste aan wie hij dat zei, omdat ik hem toch niet kende. Hij was getrouwd geweest, en had kinderen waaronder een homozoon. En hij beweerde dat zijn vrouw gestorven was als straf omdat hij een homokind op de wereld had gezet. Hij vond dat zo erg... Ik vond dat verschrikkelijk. Hoe is dat toch mogelijk, een heel leven lang een leugen leven? En dan de dood van zijn vrouw beschouwen als een straf omwille van zijn homozoon. Maar zo'n God bestaat toch niet? Dat kan toch niet! Ik heb vroeger geleerd dat God oneindig goed is, oneindig barmhartig, oneindig vergevingsgezind. Zo is Hij. Daar geloof ik in.

Ria Van Even.

Maar het instituut Kerk, met Ratzinger en aartsbisschop Léonard, wordt er niet beter op. Het is soms vechten tegen de bierkaai. De activiteiten van onze oudergroep werden bijvoorbeeld in het ACW-blad 'Visie' en het lokale advertentiebladje aangekondigd, en in heel wat parochiebladen hier in de buurt. Maar ik merkte dat zij niet werden opgenomen in de editie van 'Kerk & Leven' van de

parochie van het Heilig Hart. Ik heb daarvoor naar het bisdom gebeld, waar ik te horen kreeg dat de pastoors zelf beslissen wat er al dan niet gedrukt wordt. Vervolgens ben ik zelf naar die pastoor getrokken om hem uitleg te vragen. 'Is het nog niet erg genoeg, dat je er reclame voor moet maken?', antwoordde hij. Eigenlijk ben ik een heel rustig iemand, maar toen heb ik dingen gezegd die ik eigenlijk niet had mogen zeggen. Ik heb ook verwezen naar de parabel van de Farizeeër en de tollenaar, zeggende dat de pastoor de Farizeeër was. En nog van alles.

Ik had dat allemaal niet mogen zeggen, al ben ik blij dat ik het heb gezegd. Toen ik wegging, vroeg hij of ik nu echt dacht dat hij in het vervolg de berichtjes wel zou laten verschijnen. Natuurlijk niet. Maar hij is nog altijd niet enthousiast als hij me ziet komen. Want ik ben lid van het kerkkoor dat maandelijks in zijn kerk zingt. En elke keer dat hij me opmerkt, moet hij ineens in een andere beuk zijn...

Ik weet trouwens van een moeder die nota bene naar die pastoor is gegaan om te vragen wat ze met haar homozoon moest doen. 'Sluit hem een paar weken op, en dan zal het wel gedaan zijn', was zijn advies. Dat snap ik dus niet. Of die dokter die recent beweerde dat hij homo's kon genezen.

Daarnaast zijn we ooit naar de vroegere Antwerpse bisschop Van den Berghe getrokken. In die periode waren we met een zestal moeders, denk ik. De dochter van een van hen was een plaats op een katholieke school toegezegd, maar uiteindelijk had ze die niet gekregen omdat ze lesbisch was. Wij dus op hoge poten naar de bisschop. Er was gevraagd of hij een aantal moeders die problemen hadden met hun kinderen, kon ontvangen, zonder te specificeren over welke problemen het ging. We zijn toen heel vriendelijk ontvangen, maar door onze verhalen werd hij almaar meer in het nauw gedreven, wist hij op den duur niet meer waar hij het moest zoeken. Hij heeft het geweten: we hebben allemaal duidelijk laten voelen hoe teleurgesteld we waren in de Kerk omwille van haar behandeling van holebi's. Daar hebben we eigenlijk wel van genoten, dat we dat hebben kunnen zeggen."

s t r i j d b a a r

“Met de werkgroep bereikten we vooral ouders van homozonen en veel minder van lesbische dochters, al weet ik niet precies waarom. Misschien omdat lesbiennes ogenschijnlijk veel makkelijker worden aanvaard? Zij kunnen samenwonen of gearmd over straat lopen, zonder dat iemand daar iets van zegt. Maar twee mannen die arm in arm lopen? Hier in Turnhout heb ik dat eigenlijk nog nooit meegemaakt. Ik zie het bijvoorbeeld ook mijn zonen niet doen, en ik weet niet waarom. Onlangs las ik een interview met een jonge zanger die nog niet zo lang zijn coming out had gedaan, en die stelde dat hij het niet zou kunnen zien als twee mannen hand in hand over straat lopen. Dat snap ik niet: jezelf outen maar dat niet kunnen verdragen. Dat klikt toch niet?

Meisjes zie ik dat vlugger doen, en dat is altijd zo geweest. In mijn jeugd mochten onderwijzeressen bijvoorbeeld niet getrouwd zijn. Sommigen woonden samen, zogezegd om de huur te delen. Ik heb een slecht karakter, en achteraf bekeken denk ik: ‘Dat zal wel...’

Steeds heb ik heel enthousiast met andere ouders deelgenomen aan de Pride, waar ik trouwens ook mijn medewerking verleende aan de oecumenische kerkdienst. Maar mijn beide zonen stapten dus niet mee op, hé. Zij zaten ergens langs de kant, op een trap of op een vensterbank. Dan riepen ze wel als ze me zagen, maar mee opstappen deden ze niet. Ik durf inderdaad met de hand op mijn hart zeggen dat ik strijdbaarder ben dan zij.

In het meervoud, want ook Bart, mijn andere zoon, is homo. Hij heeft niks gezegd. Uiteindelijk merkte ik toch dat hij meer naar jongens ging, en dan heb ik dat eens op tafel gegooid. Hij vond echter dat zijn zussen toch ook niet kwamen zeggen dat ze hetero zijn, dus waarom moest hij dan zeggen dat hij homo was. Eigenlijk vond ik dat wel logisch klinken. (lacht)

Ik wilde dat de Turnhoutse holebibeweging meer zichtbaar werd, dat ze in de media kwam en dat er een beleid kwam. Dat is intussen ook het geval, en ik vind dat geweldig. Maar het ging een hele tijd niet rap genoeg voor mij. Voor een studiedag heb ik ooit schepen van gelijke kansen Francis Stijnen – de huidige CD&V-burgemeester – gevraagd om het openingswoord te doen. Hij was een beetje ongemakkelijk, maar hij heeft dat toch gedaan. En zo is hij mee betrokken geraakt bij dat holebi-beleid. Nu mag bijvoorbeeld de regenboogvlag hangen aan het stadhuis, en het rode lint op Wereld Aids Dag.

Mijn stokpaardje was echter het geven van degelijke informatie. Heel veel keren ben ik dan ook gaan spreken op studiedagen, bij verenigingen (KAV, Tele-Onthaal, KWB...) en in scholen van alle netten in de hele regio (Turnhout, Mol, Arendonk...). Met de scholenwerking van KWH/ HijZijZo! hebben we zo onder meer het Klein Seminarie van Hoogstra-

ten, een echt bastion, veroverd. Dat is begonnen met een uurtje, dan het dubbele, een voormiddag en uiteindelijk nog meer tijdens hun project-week. Want de leerlingen konden eigenlijk ook iets anders kiezen, maar altijd waren er velen die op ons aanbod ingingen, die wilden horen over homoseksualiteit. Dat was steeds een heel plezierige ervaring.

Eigenlijk mag ik niet zeggen dat ik bij al die voordrachten en lezingen ooit iets negatief heb ondervonden. Echt niet. Misschien dat sommigen wel achter mijn rug hebben gepraat, maar dat is mij alleszins niet ter ore gekomen. Sowieso ben ik iemand die liever de goede dingen onthoudt, en zo zijn er heel wat geweest. Nee, ik heb eigenlijk alleen maar steun gekregen. Overal ben ik goed ontvangen en heb ik positieve reacties mogen aanhoren. Dat was heel tof. Ook de hulp die ik van de KWH – intussen HijZijZo! – heb gekregen, heeft veel voor mij betekend.”

m i n d e r h e i d s g r o e p

“De oudergroep heeft een hele tijd goed gedraaid. Met de opkomst van het internet is de belangstelling echter geleidelijk aan beginnen minderen. Dan moet je dat opdoeken, want dan heeft het geen zin meer. Al vond ik dat wel spijtig, maar het was in elk geval mooi geweest: heel schone momenten en heel schone bijeenkomsten. Ook voor mezelf een uiterst verrijkende ervaring.

Er is op relatief korte tijd veel veranderd. Bijvoorbeeld de openstelling van het huwelijk. Ik had nooit verwacht dat dit zo vlotjes zou gaan. Maar anderzijds hoor ik dat er nog steeds heel wat mensen bij het onthaal van HijZijZo! aankloppen. Mensen die het zelf moeilijk hebben met hun holebi-zijn én schrik hebben voor een maatschappelijke afwijzing. En dat de problematieken bij het onthaal almaar zwaarder en complexer worden. Of ik hoor dat scholen die ons uitnodigden om te komen spreken niet steeds eenzelfde openheid tonen inzake het homo/lesbisch zijn van leerkrachten. Holebi's zullen altijd een minderheidsgroep blijven, en dus ook altijd worden behandeld als de andere minderheidsgroepen. Je hoort niet bij de hoop en dus word je in een vakje geplaatst.

Het is misschien niet juist, maar toch heb ik de indruk dat de homofobie groter wordt. Of komt het nu gewoon meer in het nieuws? Schat ik daarvoor de toekomst pessimistisch in? Dat mag niet, hé. Maar soms toch wel. En ik word daar razend kwaad om.

Mijn huldiging door de Turnhoutse holebiverenigingen in 2008 was dan weer een heuglijke gebeurtenis. Ze noemden het ‘een speciale blijk van waardering en erkenning’ voor de ‘warme belangstelling, inzet en betrokkenheid’ waarmee ze op mij konden rekenen. Zelf vind ik het een bekroning van mijn carrière als kwade madam. Want zo is het inderdaad allemaal begonnen. Uit *colère* voor al die toestanden. En als mijn dokter goed nieuws heeft, vlieg ik er onmiddellijk weer in. Zoals steeds met de steun van mijn echtgenoot, want anders gaat dat niet.”

Bart Hellinck

naar af

h e l p

Het Fonds kan steeds bijkomende medewerk(st)ers gebruiken. Wil u meewerken aan het ontsluiten van onze collectie? Wil u helpen bij het archiveren van websites? Of fuit u gewoon graag? Voor elk van u hebben we wel een taak klaarliggen...

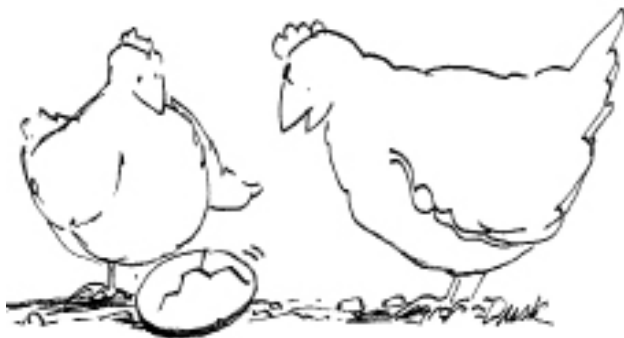
Het Fonds financieel steunen kan natuurlijk ook! Bijvoorbeeld door lid te worden. Op die manier wordt u steeds op de hoogte gehouden van onze werking. Meer informatie vindt u op pagina 2.

à s a u v e r

Il y a encore beaucoup de matériel qui doit être sauvé. Aidez-nous. Vous avez du matériel concernant l'homosexualité ou le lesbianisme (brochures, affiches, périodiques, photos, lettres,...) et vous désirez vous en débarrasser? Ou de le mettre en valeur en nous le léguant? N'hésitez pas, contactez-nous.

r e d d i n g s b o e i

Het Fonds Suzan Daniel heeft al heel wat kunnen redden. Toch blijft het een peulenschil in vergelijking met de massa materiaal waarin het Fonds is geïnteresseerd. Materiaal dat er thuishoort. Materiaal dat het meer dan waard is bewaard te blijven. Gooi dus a.u.b. voortaan niks meer zomaar weg. Geef ons eerst een seintje.

"Oh terrific, we're going to have to listen to yet another coming out story."

Uit: Christopher Street 02(1977-78) 2, p.44

3	het fonds in 2011
5	'muscles magazine'
10	30 jaar donorinseminatie bij lesbische vrouwen
14	les biches sauvages/lesbiennes radicales (1972-1974)
18	het lesbisch uitgaans(be)leven in Antwerpen vanaf de jaren '50
23	paarvorming bij homotrope mannen
28	een kwade madam uit de kempen

"Nog slechts weinig Belgen zijn er zich van bewust welke aantrekkingskracht ons land in de dertiger jaren uitoefende op Engelse homo's. Deze wilden ontsnappen aan de strenge wetten en dwaze conventies die bestonden in de vooroorlogse Engelse samenleving. De romanschrijver E.M. Forster hield van korte uitstapen naar Oostende. En de dichter W.H. Auden, de grote jeugdliefde van Isherwood, woonde een tijd te Brussel op de Square Marie-Louise. Isherwood en [zijn jongere partner] Heinz kwamen in 1935 naar Brussel om er Gerald Hamilton (die model stond voor Mr. Norris) op te zoeken (...).

Isherwood schreef zijn vriend, de dichter Stephen Spender: "Brussels seems lively after Copenhagen. It is raffish and shabby, with dark monkeyish errand boys and great slow Flamands with faces like bits of raw meat. And there are kiosks and queer dives (...)"

Later op het jaar huurden Isherwood en Heinz een flat boven de lederhandel Delvaux op de Adolphe Maxlaan. Daar werkte hij hard aan een artikelreeks voor de New Writing magazine, waaruit later zijn meesterwerk 'Goodbye to Berlin' zou ontstaan. (...) Maar Brussel lag te dicht bij Duitsland voor Heinz veiligheid, zodat naar Portugal werd verhuisd."

Jonathan Fryer, vriend en biograaf van Christopher Isherwood, en Brusselaar tussen 1974 en 1981, over het overlijden van de schrijver, in Zonder Pardon 10(1986) 88, p.8.

english digest

Simon Schepers analyses 'Muscles Magazine', the Belgian culture physique magazine from 1946 until 1969. Although its discourse upheld an idealized image of men – strong, sport-loving, sound, good-looking... and heterosexual – its iconography made it impossible to avoid ambiguity. As a consequence the magazine inevitably became part of the erotic world of gay men.

Throughout the world professor Paul Devroey is now acknowledged as an authority in the field of reproductive medicine. In 1981 he decided to accept lesbians for artificial insemination. At the time he was the first one to do so in Belgium and the second in Europe. Since then many hundreds of lesbian women have gotten pregnant thanks to the intervention at the hospital of the Free University of Brussels (VUB). Prof. Devroey and psychologist Patricia Baetens reflect upon those three decades.

Mathilde Messina studies the first lesbian group in Brussels. The Biches Sauvages/Lesbiennes Radicales (1972-1974) stressed the political and revolutionary side of lesbianism, and sought a way to position itself in relation to both the feminist and the gay movement.

After having interviewed 13 lesbian women, aged 52-81, Jaliëna Winters throws light on the history of lesbian nightlife in Antwerp since the 1950s. What did this nightlife consist of? How did the various bars compare? And how important were they for lesbian women, individually as well as collectively? Butches and femmes, 'smiling Joske', the 'old Shakespeare'..., they all pass in review.

In 1970 Jef Mostinckx, a criminology student, wrote a MA thesis about the pairing of 'homotropic' men. In this issue he reflects upon this choice of terminology, his tutor, the late prof. Steven De Batselier, and their involvement with the founding of the lesbigay student group at the Katholieke Universiteit Leuven.

The events during World War II that Ria Van Even witnessed or heard of as a child, stirred up anger towards injustice. Later on, this now 79 years old mother of two gay sons (and two straight daughters as well), became active in the support group of parents with gay and lesbian children in Turnhout. Now she speaks about her commitment.

*brochures boeken livres tijdschriften périodiques
krantenknipsels coupures presse elpees albums
cd's disques compact cassettes videobanden dia's
diapositives photographies affiches vlaggen
drapeaux spandoeken banderoles prentkaarten cartes
postales briefven lettres promotiemateriaal documents
lettres d'histoire d'archives livres de famille
disquettes punchcards et autres supports
aankoopverhandelings memoires verslagen comptes
rendus des réunions*

FONDS **suzan daniel**
homo/lesbisch archief en documentatiecentrum
archive et centre de documentation homo/lesbien

**we verzamelen alles ... bel, schrijf of mail ons
nous rassemblons tout ... n'hésitez pas à nous contacter**

p/a H. Frère-Orbanlaan 510 B-9000 Gent / Gand
www.fondssuzandaniel.be / info@fondssuzandaniel.be
09-223.58.79
rek. nr./n° de compte BE36 0682 1501 5681